

VITA

Belitzky János:

Beszámoló egy készülő tanulmányról

Kutatásaim ismerői felszólításának engedve teszem közzé ezt a vázlatos beszámolót. Eredeti elgondolásom szerint könyvet szerettem volna írni Nógrád megye településföldrajzáról és településtörténetéről. Kutatásaim a harmincas évek elejére nyúlnak vissza amikor az Országos Levéltár összeírásaiból kijegyeztem a nógrádi községek személynévanyagát és több — ma már túlhaladott felfogású — tanulmányomban igyekeztem tisztázni a magyar honfoglalás körülményeit, a besenyőkérdést és Sopron megye középkori történetét. Az Őrségre vonatkozó egyik tanulmányom elkészítése során vált világossá előttem, hogy a honfoglaló magyarok települései szoros összefüggésben állnak az avarkori településekkel. Feltevésemet azonban nem tudtam alátámasztani. — Ettől az időtől kezdve állandóan tanulmányoztam azoknak a területeknek a részletes térképeit, amelyek az egykori Avarországhoz hozzátartoztak, vagy ahová az „avarok” elkerülhettek.

A különböző időből származó térképeken nemcsak a helyneveket, hanem a térformákhoz alkalmazkodó települési viszonyokat is vizsgálat tárgyává tettem. Ennek során ismertem fel az avarkori településrendben élt népek nyelvét, amihez a kicsit és nagyot, a jobb- és baloldalt, a hegyet, vizet, kanyart, lejtőt, oldalsót és középsőt, kereket és egyenest, keletit és nyugatit, végsőt és szélsőt, használhatót és használhatatlant — és ezekhez hasonlókat — jelentő szavak — tehát nagyjából a ma is meglévő térformákat és viszonyokat jelölők — segítettek hozzá.

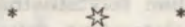
A nyelv ismeretében sikerült meghatároznom az avarkori településrend bizonyos egymástkövető szakaszait és azok törvényszerűségeit és ismétlődését egymástól egészen távoleső területeken. Ennek segítségével jöttem rá az avaroknak a frank és bizánci birodalom különböző területeire való — településrendi szokásaikat figyelembevévő — áttelepítésére. Az avarkori helynevek csoportjában, de azoktól függetlenül is találtam azonban olyan helynévbokrokat, amelyek egyik népük nyelvéhez hasonlítottak, de annak szavaitól — elsősorban a képzők másformájúsága miatt — eltértek és településrendi szerepük is egészen más jellegű volt. A szavak és képzők nagyon hasonlítanak ahhoz a helynévanyaghoz és ahhoz a képzőrendszerhez, amit a latin nyelv bűvárai praeindoeurópaiaknak — azaz a indoeurópai népek megjelenése előtti időkből származóknak — tekintenek. Ezek a szavak és avarkori testvéreik a mai balti-finn nyelvek szókincsével hozhatók kapcsolatba. — Így jutottam tehát el annak a felismerésére, hogy élt a jégkorszak végén és az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó népek nyelvének megjelenése előtt az Ural hegységétől az

Atlanti óceánig, de elsősorban az Alpok és a Kárpátok vidékén egy olyan ősi nép, amely finn-ugor nyelvű és nagymértékben kivette a részét a helynévadásban. Ennek a népnek egyes töredékei még éltek az avarkorban.

A nép nyelvének felismerésében nagy segítségemre volt a mai finn nyelv erősen archaikus jellege, valamint az, hogy nyelvi emlékei különböző mai nyelvterületeken maradtak fenn és a mai nyelvet beszélők ősei néhányukat még le is fordították, és így, azokat ma is kettős vagy összetett helynév alakjában használják. A különböző nyelvterületeken való előfordulásuk a szavak eredeti hangtani sajátosságaira is következtetéseket engednek levonni és ezek a következtetések nem mindenben fedik a jelenlegi, ősi állapotokra vonatkoztatott kizárólag filológiai alapon levont következtetéseket.

Készülő művemben igyekszem állításaimat gazdag térképanyaggal is alátámasztani és igazolni. Ez bizonyos mértékig új módszert jelent, mert a helyneveket nem önmagukban és környezetüktől független szétszórtságukban, hanem egymásmelletti-ségük viszonyában, valamint a térformákat jelölő, a gazdasági és társadalmi vonatkozásokat kifejező mivoltukban, a hasonló jellegű helynévbokrokkai való egybevetés alapján vizsgálom.

A fent vázoltak alapján három nyelvi és egyúttal művelődési állapotot tudtam megkülönböztetni. A legősibbet **paleosuomi**-nak (összuoimi, a következőkben: ps) neveztem el. Kezdeté az utolsó jégkorszak végére nyúlik vissza és az indoeurópaiak megjelenéséig tart. A második korszaknak az **anticosuomi** (ószuoimi, a következőkben as) nevet adtam. Az indoeurópaiak bevándorlásától a népvándorlás koráig tart. A legfiatalabb harmadik korszakot a **neosumi** (újszuóimi, a következőkben ns) névvel illetttem. Ez a népvándorlás korát öleli fel és a magyarok honfoglalásáig tart. — A korbeosztást elsősorban a középeurópai adatokra alapítottam, amiből következik, hogy az időszámításunk kezdeté körüli századoktól az i. sz. VIII. századig tartó ősfinn vagy közfinn korszakmegjelölés, annak időbeli tartama, a Lengyelországtól északra fekvő területekre nézve változatlanul fennáll.¹

Arra, hogy a történelmi Magyarországon előforduló középkori és mai helynevekkel (a következőkben hn) kapcsolatban felmerült bennem az a gondolat, hogy azokat a balti-finn nyelvek szavaival hozzam kapcsolatba, két tény jogosított fel. Az egyik Tacitus és Ptolemaiosz tudósításában, a másik a magyarországi hn-ek egyes finn és észti (a következőkben f és é) helynevekkel való egyezésében rejlik.

Először az i. sz. I. században élt Tacitus Germánia című művében fordul elő a **Fenni**, azaz **finn** népnév, amit a kutatók egyértelműleg a lapokkal hoznak összefüggésbe. A lapokkal kapcsolatban, akiknek embertani jellege elütő a finnségeiktől és a lappid vagy lapponoid típus képviselői, arra a feltevésre jutottak a kutatók, hogy ez a nép nyelvcsere útján jutott mai nyelvéhez. A lapponoid típust a jégkorszak végén kialakultnak és az alpi típusal rokonnak tekintik. Az i. sz. II. évszázadban fró alexandriai Ptolemaiosz Geografia című munkájában már két finn népet különböztet meg. Az egyik a Skandináv-félsziget északi részén, a másik a Visztula mellett élt. A Visztula mellett élőknél látják a balti finnek elődjait, a Skandinávia északi részén említettekben pedig a lappokét.² A finnek mai hazájukat délről kiindulva, a VIII. század táján szállták meg.³ A Tacitusnál szereplő Aestii népnevet a balti-szláv népek — lettek, litvánok, óporoszok — megjelölésére szolgálónak tartják.⁴

Az, hogy Ptolemaiosz szerint a balti finnek ősei a Visztula mellett éltek az i. sz. II. században, igen figyelemre méltó, mert a Visztula a Kárpátok láncolatába tartozó Beszkidek északi oldalán ered és felső folyása mentén, a Dunajec torkolatáig, 150 km hosszán, általában 40—50 km távolságban folyik a főgerinctől, az északi előhegyek lábánál. Balti tengeri torkolata mintegy 480 km-re fekszik légvonalban a Magas Tátrától, vagyis annyira, mint amilyen nagy a Körmen és Záhony közötti légvonalbeli távolság. — A finn népnév germán eredetű és jelentése a 'gyalogló, kőborló' szóval függ össze.⁵ — A népnév alapján joggal következtethetünk arra, hogy a Ptolemaiosz által említett Visztula menti finnek lakhattak a Kárpátok északi lejtőin is.

A magyarországi hn-ek közül a következők még ma is tiszta finn vagy észt szóalakokat mutatnak:⁶ Pere (Abauj és Veszprém), é. **pere** 'család, háznépe'; Ida folyó és falu (Abauj), é. **ida** 'kelet'; Ruma (Szerém, f. **ruma** 'csúnya, csúf stb. '; Rába folyó, é. **raba** 'mocsár'; Vaszar (Baranya, Veszprém), é. **vasar** 'kalapács'; Pata (Bihar, Kolozs, Nyitra, Somogy, Veszprém), f. **pata**, é. **patta** 'fazék, üst'; Rada (Pest, Zala), é. **rada** 'ösvény, út nyom'; Mura folyó, f. **mura** 'iszap, sár, üledék, kavicsos homok stb. '; Karva (Esztergom), é. **karva**-összetételekben 'szörmés, prémes'; Súr (Pozsony), é. **suur**, f. **suur**- 'nagy'; Mád (Pozsony, Zemplén) é. **maad** 'földek'; Mátá (Hajdú), f. **maata** 'földek' stb. Finn vagy észt szóalakokból magyarázhatók, a különböző képzőkkel ellátott helynevek: Pirit (Veszprém), f. **piiril** 'kör, környék, kerület, kör stb.' é. **piir** 'határ'; Paks (Tolna) é. **paks**, f. **paksu** 'vastag, sűrű, kövér'; Padány (Pozsony), é. **pada** 'fazék'; Kolta (Komárom, Vas), Koltány (Zemplén), f. **kulta** 'arany, aranyos, kedves stb. '; Szepes, Szepetk, Szepetnek, Szepezd (Hajdu, Szepes, Zala) f. **seppä**, é. **sepp** 'kovács, kézműves stb. '; Tüttös (Zala), Töttös, (Baranya, Bihar, Vas), Tötör (Szolnok-Doboka), f. **tyttö** 'leány, valakinek a lánya' é. **tütar** 'leány': Csepel (Pest, Veszprém), Csepely (Baranya, Somogy, Ung), f. **sepeli** 'kavics' stb.

A felsorolást szinte szótárnyi terjedelemben, több száz helység, patak, hegy, dűlő és terület nevével kapcsolatban folytathatnám. A leglényegesebb azonban az, hogy ezek a finn és észt hasonlatosságot felmutató hn-ek mindig csoportosan, hn-bokor jellegűen fordulnak elő, tehát véletlen egybehangzásról vagy rendszertelen odakerülésükről szó sem lehet. Az ilyen természetű hn anyag okleveleinkben is szépszámmal fordul elő. — Az 1055. évi Tihanyi Alapítólevélben szereplő **Kokuzarma** a finn **kaiku sarma** 'visszhang öböl' elnevezésnek felel meg. A **Turku** tó és a másfélszázaddal később ott feltűnő **Törk** vagy **Török** nevű falu neve, a Zamárditónál, pontos mása a finn **Turku** város nevének és a **turku** 'piac, vásártér' szónak „Vásárhely” jelentésének is megvan az értelme, ha a Tihanyi-rév közelségét, és ha az Alapítólevélben is a Turku faluról elnevezett tó közelében említett **magnaviá**-t figyelembe vesszük. A falu neve ugyanis a későbbi oklevelekben Turc, Turch, Turkh, Törek, Therek, Thewrwk, Törk és Török névalakokban szerepel, ami az eredeti Turku „Vásárhely” névnek analógiás alapon **Törek** illetve **Török** hn-vé alakulását bizonyítja.⁷

Hivatkoztam arra, hogy a térformák neveinek fontos jelentőségük van a nyelv, illetve a letelepültek nyelvének felismerésében. Ime néhány példa erre is: — A Losoncot Rimaszombattal összekötő úton fekszik **Osgyán** falu. Az országút a falu nyugati szélén folyó patak hídjánál 208 m tengerszín fölötti magasságában halad kelet felé. A falu 217 m magasan fekszik. Az országút, szerpentin beiktatásával, a hídtól légvonalban számított 2700 m távolságra eléri a dombhát 321 m magas tetejét.

Az út tehát rövid távon, a hídtól a dombtetőig 113 métert emelkedik. Ez az emelkedés nehéz feladatot jelentett a szekereket, kocsikat vonó állatok számára. Az Osgyán hn a ps vagy as + asta és asti 'meredek, emelkedő' szóból, — amire az f. astin 'lépcsőfok, létrafok, felhágó, kocsihágó, lépcső' és az é. astuma 'lépni, felszállni, járni, kezdeni' szavakból lehet következtetni — ered és jelentése a falu esetében „az emelkedés kezdete” vagy csak „emelkedő”. — Mindenben testvére az itáliai alpesi Astano község neve. Astano 638 m magasan fekszik és kiindulópontja az 1621 m magas Monte Lemán átvezető alpesi ösvénynek. — Az Osgyán fölötti 321 m-es magaslattól délkeletre terül el két, egymással hegyesszögben összefutó és kelet felé folyó patak közt a Harapen nevű hegyhát és a szlovák kiadású térképen az északi patak északkeleti partján a Harapin major. A szuómi +harapen — +harapin szó jelentése — f. haarapäinen 'ágas, kétágú' — 'kétágú'. A Harapen nevű hegyhát valóban egy két ágból eredő patak két ága közt helyezkedik el.

Putnok és Bánréve között fekszik, a Sajótól északra és a Putnoktól a faluig terjedő mocsaras Nagyrét nyugati peremén Hét falu. Neve nem áll, eredetét tekintve, összefüggésben a magyar hét számnévvvel, mert a szuómi +het — +hete 'mocsár, vízjárta rét' — f. hete 'mocsár, posvány, süppedék, és költői nyelvben forrás' — jelentéssel bír. Hét falu nevének szuómi névadói a falu vízenyős rét melletti fekvését tekintették a település legjellemzőbb sajátosságának. Ugyanez az eredete Hete (Bereg), Hetes (Somogy, Zala), és talán Hetény (Abauj, Baranya, Komárom, Somogy, Torontál, Ugocsa) és Hetmény (Nyitra) falvaink nevének.

A Garda tó déli partjáról egy 4 km hosszú igen keskeny félsziget nyúlik be a tóba. A római korban Sirmio, ma Sirmione a neve. A Szerémség latin neve Sirmium és Sermium alakban ismeretes. A Szerémség a Duna és a Száva árterületébe félszigetszerűen nyúlik be. Félsziget jellegét a nyugati részén messze benyúló patakok alluviális térszíne még jobban kiemeli. Görög neve, Syrmion, a latin származéka és valószínű, hogy nemcsak a mai Mitrovica, hanem az egész terület jelzésére szolgált. Ezek a nevek a ps ±sirmi — +serme 'félsziget, szöglet' — f. sármä 'él, szöglet, lapok szöge' — szónak a származékai. Az -on, -one képző, aminek latinosított alakja az -um képző, praeindoeurópai, etruszk eredetű képző a latinban és az olaszban egyaránt.⁸ Az is történelmi tény, hogy az etruszk kereskedők a Szerémséget már a rómaiak itáliai hódításai előtt is felkeresték.⁹ A Kárpátokban előforduló három Losonc név és itáliai megfelelői, a Lossone és Losson — ami "Várad,-ot jelent (é. loss 'kastély, vár') — tanúsága szerint, hogy csak egy példát említsek, az ósszuómi nyelvbe is átkerült, amit részben a Balti tengertől Délitáliáig kiterjedt borostyánkő kereskedelem is megmagyaráz. — Szuómi eredete van Szeremle község nevének is. A község egy a Duna medre és ártere közé benyúló szermé-n, azaz szög-ben, zug-ban helyezkedik el. Szerencs és Szerencsfalva (Zemplén, Ung) hn-einknek is ez az eredete.

A dunántúli Pirit falu neve (l. fentebb) is akkor válik érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy az alluviális térszínbe belenyúló, abból kiemelkedő félkör alakú terraszon helyezkedik el. A névadás ns eredetét a mellette elfolyó Hunyor patak neve igazolja. A ns +piri 'kör' szóhoz -t (v.ö. magyar -d) szuómi helynévképző járult.

A Kárpátokban igen gyakoriak a szlovák Kykula, Kochula, Chochula, az Alpeseekben a német Kogel, az Alpeseekben és az Appenineekben pedig a Cucolo, Cogolo és Cogollo hegy-, illetve néha településnevek. Ezek mind a ps +kukula —

kikula 'hegy, hegytető, hegycsúcs' — f. **kukkula** 'hegycsúcs, hegytető, magaslat, domb, emelkedés, bérc, hant, halom; csúcspon, tetőpont' — szóból erednek.

A hegyek és állóvizek elnevezésének tekintetében különben igen gazdag volt a szuomi nyelv, és ezért az elnevezések az egykori vízrajzi állapotokon kívül a hegyek egymáshoz való jellegzetes sajátosságaira is fényt derítenek. A magyar Madách családnévnek megfelelő Madacov és Madatsch hn-ek a Kárpátokban és Alpokban mindig olyan hegycsúcsot jelölnek, amelyek a környező hegycsúcsoknál alacsonyabbak. Például a Nagy Fátarában lévő 921 m magas Madacov-ot 1095-től 1512 m-ig terjedő magasságot felmutató kilenc hegycsúcs veszi körbe. A ps \pm **mata** 'alacsony' — f. **matala** 'alacsony, sekély, mély stb' jelentéssel bír. A hn tehát, térbelileg igazolhatóan is, finnugor eredetű. A **Madách** családnév jelentése pontosan megfelel a Kiss családnév jelentésének.

A térformák gazdagságát megfigyelő és megjelölő készségnek köszöni az **Ipoly** hegy és az abból eredő folyó is a nevét. Az Ipoly hegy neve az 1880-ban felvett és 1913-ban revidéált térképeken a németes **Ipel** alakban van feltüntetve. Szlovák neve **Ipel'**. Van azonban még egy szlovák neve is és ez az említett fölvételen is szereplő **Chocholna**. Ez a hegynév, akárcsak a szlovák **chochol** 'bub, bóbíta' szó ps eredetű és az említett **+kukkula** — **+kikula'** szóból származik. — A hegy eredeti ps neve **+ipoj kukula**; azaz 'koptatott, lemosott hegy, volt. A mai f. **hipoa** 'surol' ige cselekvő imperfectuma **hipoi** 'surolt', azaz 'lesurolt, lekoptatott' jelentéssel bír. Ezt a magyarzatot a f. **hipaista** 'megérint, gyöngén érint, horzsol, surol, meglegyint' ige jelentése teszi valószínűvé. — A ps **+ipoj kukula** elnevezést igazolja az, hogy az Ipoly hegy — eltekintve több kisebb kúptól — része egy négytagú 1000 m-en felüli **lekoptatott** hegyröngnek. A négy tagú hegyröng legalacsonyabb, része 1059 m magas tömbje az Ipoly. A másik három röngnek 1100 m-en felül emelkedő csúcsai vannak. A röngök közt folyó Ipoly és a déli oldalán eredő Chocholár, valamint a többi patakok legalaposabban az Ipoly hegyet koptatták le és tördelték össze. — A hegy nevével jelölték az ott eredő egyik patakot is, amely azután mint folyó is ezt a nevet örítke meg. — A folyó különben rendszertelen árvizei, közismert partszaggató tevékenysége miatt is kiérdemelte a nevét. A Vágba ömlő és az Alacsony Tátorában eredő patak nevének is ez az eredete.

Mielőtt rátérnék készülő tanulmányom szerkezeti és tartalmi ismertetésére hangsúlyozni kívánom, hogy a fenti példák vagy meg nem oldottak, vagy más nyelvekből magyarázott eddigi megfejtésük ellentétben áll az én eredményeimmel. Ez részben abból adódik, hogy nem igen gondoltak az általam kutatott területek hn anyagának a mai balti-fin nyelvek szókincsével való kapcsolatba hozására, másrészt, hogy nem vették igénybe teljes egészükben a földrajz által nyújtott lehetőségek vizsgálatát. — Éppen ezért kutatásaimat, — bár eredményeim igazáról meg vagyok győződve — művem megjelenése után is csak **munkahipotézis** jellegűnek kérem, hogy tekintsék, minaddig, amíg nyelvészeink és a többi érintkező tudományok művelői részben vagy egészben el nem fogadják. Még inkább áll ez a jelen kis beszámolóra nézve, mert számtalan kérdésére a kielégítő feleletet csak egész sereg példa felhozatalával lehet megadni, amire itt helyszűke miatt nem térhetek ki. — Azt viszont tudományos kötelességemnek tartom, hogy a bennem évtizedek munkássága következtében megérett szintézist a szakkörökkel ismertessem és az arról esetleg elhangzó véleményüket könyvemben már értékesíteni tudjam.

Könyvem első fejezetében a jégkorszak utolsó időszaka és a jégkorszakot követő idők Európájának településföldrajzi adottságaival foglalkozom. Rámutatok arra, hogy a *Homo sapiens fossilis*, a *Neanthropus* nyomai alapján arra lehet következtetni, hogy ezek az emberek — az egyre inkább visszahúzódó jégtakarót követve — eljutottak az Alpok és a Kárpátok magashegységi régióiba és ott hosszabb ideig éltek. Az embertani és régészeti adatokat egybevetem az ősföldrajzi és ősnövénytan kutatásokkal és arra a megállapításra jutok, hogy a jégtakaró peremvidékén élt népek sem antrapológiailag sem nyelviileg nem lehettek egységesek, hanem lazán összefüggő csoportokban, szórványosan helyezkedtek el. Megvizsgálom azt, hogy milyen népek lehettek ezek és mennyiben tartozhatnak azokhoz a népekhez, akiket a kutatók Európának az indoeurópaiak általi benépesítése előtt itt élteknek vélnék.

Itt felhasználom a latin nyelv és az itáliai nyelvek történetével foglalkozó kutatók által praeindoeurópainak vélt szavakat, azokat térképezem és más kutatók adataival is kiegészítem.

A különböző nyelvészeti kutatások során ugyanis több olyan hn-re bukkantak, amik nem magyarázhatók meg az indoeurópai nyelvekből. Ilyen például — többek közt — a Tisza, a Szamos, a Maros, a Temes stb. neve. Az itáliai és alpesi, de általában a mediterrán területen végzett kutatásokat Giacomo Devoto foglalta össze.¹⁰ Szerinte ezek a praeindoeurópai, általa mediterránnak vélt lexikális elemek a következők: *alba* 'kő', *arma* 'természetes vagy épített menedékhely', *arna* 'folyók vagy tenger kivájt medre', *baea* 'bor', *balma* 'barlang', *balsa* 'mocsár', *barga* 'kunyhócska', *barra* 'meredély, örvény', *boplo* 'domb', *calpa* 'a hegy meredek oldala', *carna* 'kőszirt', *carra*, *carpa*, *crapa* 'szikla', *clana* 'mocsaras folyóvíz', *clava* 'folyó vagy törmelék deltája', *cumba* 'medence', *fala*, *pala* 'hát, forduló', *ganda* 'kőrakás', *gava* 'vízfolyás', *grava* 'kavics', *lama* 'talajvizes síkság', *mal*~*mel* 'domb', *mara* 'vízmosás', *mata*~*mut* 'halom', *lappa* 'kő', *naba* 'hegyi medence', *penta* 'szikla', *rava* 'föld', *sala* 'mocsaras terület', *tala* 'föld', *taura* 'sírdomb', *teba*~*taba* 'domb', *tul* 'határ'. Ezek a szavak különböznek az eddig felismert etruszk szavaktól. — Számomra az volt bennük az értekes, hogy — feltétlenül a praeindoeurópaiak vándorlása következtében — Közép-Európában is előfordulnak és nem egy közülük a finnugor, főleg a balti-finn szavakkal is kapcsolatba hozható.

Könyvem második fejezetében az ósszuomiakkal foglalkozom. Megállapítom, hogy a praeindoeurópainak vélt hn-ek közelében számos paleosuomi hn is előfordul. Igyekszem kimutatni, hogy részben a csiszolt kőkorszak művelődési színvonalának megfelelő helynevek ezek és részben a cölöpépítmények, részben a későbbi terramarék lakosságával függnek össze. Igazolni próbálom, hogy az alföldi és északitáliai terramarék lakossága azonos, vagy igen közeli rokonságban álló nyelvet használt a Kárpátok, a Német Középhegység és az Alpok lakosságával. Igyekszem körülhatárolni és térképen rögzíteni azokat az ősi helynévbokrokat, amelyek ennek a lakoságnak a hasonló műveltségű, de más nyelvet beszélő népcsoportoktól való különbözőségeit igazolják.

Beigazolom, hogy az itáliai terramarék lakosságának egy részét újabb népek feltűnése dél felé való vándorlásra kényszerítette és azok, az Appenninók vonulatát követve, Siciliába is eljutottak. Vonulásuk a különböző hn-bokor szigetek térképezésének segítségével állapítható meg.

Egyik ilyen állomáshelyük a Calabriai félszigeten, Cosenzától keletre és Catanzarótól északra, a La Sila hegységben található. — A *sil*a jellegzetesen kalabriai

szó és hatalmas fenyőfákkal benőtt hegytetőt jelent és a latin *sila* szóból származik.¹¹ A latin szóról, amelynek latin névszói megfelelője nincs, azt tudjuk, hogy a római korban az Abruzzók egyik hegyláncának a neve és azonos a mai Sila hegységgel.¹² Vannak, akik a *Sila* nevet a görög *yle* és annak megfelelő latin *silva* 'erdő' szóval hozzák kapcsolatba és a római kori *Silva Bruttia* elnevezésből eredeztetik. Az így nevezett terület a Serre és az Aspromonte **fennsíkokra** is kiterjedt. Ennek megfelel az, hogy Strabo a Sila kiterjedését 700 stádiumra becsülte, ami 130 km-nek felel meg. — A bruttii nevet viselő délitáliai nép önként hódolt meg, a tarentumi háború után, a rómaiaknak. Később az egész hatalmas erdőségi állami tulajdonba került. A birodalom bukása után újból csak a XI. sz.-ban jelenik meg az oklevelekben a terület neve. Ruggero kalábriai herceg 1099-ben az altillai monostornak, VI. Arrigo pedig 1195-ben a San Giovanni in Fiore apátságnak adományozta az akkor néptelen birtokot. Hasonló adományokat tettek 1198-ban Costanza és 1220-ban II. Frigyes. A különböző adományozások következtében alakult ki a terület Sila Greca, Sila Grande és Sila Piccola elnevezése.¹³

A *sila* hn ps eredetű és a magyar nyelvterületi **Szillicel fennsík** nevével együtt — akárcsak a többi *sila* — *sile* — *sili* szavakat magukba foglaló hn-ek — 'fennsík' vagy 'erdős fennsík' — f. *sileä*, é. *sile* 'sima, egyenletes' — jelentéssel bír. — Állításomat a következőkkel támasztom alá:

A La Sila Grande-ban ered az Ion tengerbe ömlő 84 km hosszú **Neto** folyó. Ez a folyó ókori **Naethus** nevének a közvetlen leszármazottja. A folyó nevének első tagjában a görög *nea* 'új' szót sejtik, de ennek kapcsolatát az összetétel második részével nem tartják világosnak.¹⁴ — Véleményem szerint a folyónév ps eredetű. Jelentése + *neete* 'nyuszt' — f. *näätä* 'nyuszt' 'nyuszt' — és ugyanezt az elnevezést találjuk meg a német nyelvterületi **Nette** folyók (a Hase, az Innerste, a Niers és a Rajna mellékfizei), és a **Nette** (Hanover, Westfália) községek, valamint a lengyel nyelvterületi **Netta** folyó nevében, és még számos összetett hn-ben. Magyar nyelvterületen **Nétus** — **Néthus** (Nagyküküllő), **Nétola** (Szabolcs) és **Netot** — **Netotu** (Fogaras) hn-ekben találjuk meg a megfelelőit. A Pireneusokba a frank királyok arabok elleni „avar” telepítésel során került el a hn. Ott ns hn környezetben — erre az alábbiakban még visszatérek — emelkedik a 3404 m magas **Pic d' Aneto**, aminek másik neve **Pic Nethou**. — A ps nyelvből megmagyarázható **Sila** és **Neto** hn-ek tehát már a római hódítás előtt megvoltak Calabriában.

Az összuomiak jelenlétét bizonyítják a Neto folyó mellett található többi ps hs is. A La Sila Grande 1500 m-es fennsíkjából hirtelen emelkedik ki az 1670 m magas **Carrumangu** hegy. A Monte **Carrumangu** hn se latin, se olasz, se görög lexikális adatokból nem magyarázható meg. Az olasz népi szógyógyázat szerint a hn onnan származik, hogy Nagy Károly császár — **Carlo-magno** — a hegy csúcán misét szolgáltatott és ennek emlékét őrzi a név.¹⁵ — A **Carrumangu** hegy neve ps nyelven 'medve vesztőt, medve fogót' — v. ö. a német **Bärenfang** hn-ekkel — esetleg 'medve járás-t' jelent (f. **karhu** 'medve', **meno** 'menés, menet; elveszés, elvesztés, fogyatkozás, pusztulás, elmúlás, halál'; folyás, járás, életmód; **zaj, lárma; eljárás, mód**). — A fennsíkból kiemelkedő hegykúp nevét érthetővé teszi, ha az ősi medvevadászatra gondolunk. A vadászok az enyhén emelkedő fennsík szélén körbe állva, kezdték el a hajtást. A medve egyre beljebb és egyúttal feljebb menekült. Végül is, a hajtók egyre szűkülő köre körbe vette a kerek kúpot, amelynek tetején dárdaikkal leölték a menekülni nem tudó medvét vagy medvéket. — A **Carrumangu** hegy az **Arvo** és a **Garga** folyócskák között fekszik. Az **Arvo** folyó neve ps nyelven

'kincses'-t jelent (f. **aarre** 'kincs, elrejtett, talált kincs' és számos származéka). Ugyanezt jelenti a svájci Brienzer Seebe ömlő Aare folyó neve is. Ott a ps nevet viselő **Balisalp** és **Mägisalp** — „falusi terület, hegyi terület” — ércbányákat rejtett magában. Az árvai Árva folyók mellett ugyancsak az érclelőhelyek jelentették a 'kincs'-et. A különböző Aar, Arve folyók és patakok nevei ugyancsak valamilyen lelőhelyre, értékes anyag előfordulására utalnak. — Itt a la Sila Grande területén az Arvo folyó ilyen vonatkozását a Serbatoio Arvo-**Nocelle** lecsapolt tó olasz hevében rejlő **nocello** = **nociuolo** 'mogyorófa' szó magyarázza meg, vagyis az itt élő ősszuomiak számára még kincset jelentett a mogyoró, ami gyűjtögető gazdálkodást folytató késői kőkori és korai bronzkori életükkel magyarázható meg.

Az Arvo egyik könyökében emelkedik a **Pisciarulu** (olv. pisarulu) hegy, amelynek a 'csöpögő, kiöntő, szivárgó' jelentésű nevét a belőle eredő sok patakocska miatt kapta. Ez hn lehet ps és olasz eredetű is, de mindenesetre nemzetközileg elterjedt szóból eredő. Ps eredete mellett az szól, hogy nyugati lejtőjén lévő **Cagnu** hn nem az olasz 'nőstény kutya, rossz nő' jelentésű **cagna** szóval, hanem a ps +**kanu** 'som' — f. **kanukka** 'som' — szóval hozható kapcsolatba. A Cagnu-tól délre fekvő **Linzano** hn, ami a ps **lins** — **lens** — **lans** 'várad' — f. **linna**, é. **linn** 'vár, erődítmény, várkastély', az é. 'város' is — szóból ered az ősszuomi névadás mellett szól. — Ettől a „Várad”-tól jóval beljebb, az Arvo forrásának közelében van a **Cece** hn. Ez, éppúgy mint a nógrádi **Csécse** ps nyelven 'belső' — f. **sisin** 'legbelsőbb, legmélyebb', é. **sise**-összetételekben, 'belső-, fel-, belföldi' — jelentéssel bír. A La Sila Grande belsejében rejtőző **Cece** (ejtsd: csécse) **erdő** belsejében, a Nógrád megyében lévő **települési gyűrű** közepén levő helyre vonatkozik.

Folytathatnám még a példaképpen felhozott részletes indokolást még egy sereg ltnel hn-nel kapcsolatban. Ezt azonban most mellőzöm és csak megnevezek még néhány jellemző nevet, amik részletes elemzése könyvemben fellelhető: Garga folyó neve „rohanó, sebes”, a félkör alakú völgy Terra Coppa neve „kosár”, a Righio és Righile hn-eké „Irtás, Irtvány”, a Garopatu hátság neve „Kőpár emelkedés”, a Croce di Magara „Hegyi kereszt”, a Cuturella „Ivóhely”, a Macinello „Kis erdő” jelentéssel bír. Az itt letelepült ősszuomiak már volt vezetőjük (**Torna** hn) akiknek asszonyai külön területet birtokoltak (**Ruvalé** és **Ruvalicchio** hn-ek), mert a közösségi földeket — időben az indoeurópaiak, ez esetben a latinok megjelenése után — elkülönítették (**Camarda** hn) és határát egy hatalmas póznával, valószínűleg lehántolt fenyővel (**Isbarra** hn) jelölték. A lakosság különben már ismerte a kovácsmesterséget (**Savelli** hn) és szénégetőinek lakóhelyét is ki tudjuk jelölni (S. **Sevrina** hn).

Mi lehetett ezeknek az ősszuomiaknak a sajátmaguk adta nevük? Említettem, hogy az indogermán eredetű **finn** népnév — ami hn-ek alakjában Itáliában is előfordul — „gyaloglót, kóborlót” jelent. Felmerült bennem a gondolat a fordítási helynevek tanulmányozása során, hogy hátha ez a **finn** népnév a finnek, azaz az ősszuomiak nevének valamilyen, elsősorban talán, germán azaz indoeurópai nyelvre való egyszerű fordítása, amit a hn-bokrokban való szigetszerű, kóborlás útján való népi odakerülésük is igazol. A mai f. **seikkaila** 'kalandozik, elkalandozik' **seikkailu** 'kaland, kalandozás', és a régies **seikka** 'kaland' és az észti **seiklus** 'kaland' jelentésű szavakból kiindulva, arra a megállapításra jutottam, hogy az ősszuomiak sejját nevét a görög Sikeoloi és a latin Siculi népnevek, vagyis az Itália legdélibb csúcsát is elhagyó, a mai Siciliában letelepült ősszuomiakra vonatkozó név jelöli. A ps szó a +**sikele** — +**sikala**, +**sekala** — **sekele** szóváltozatok valamelyikével,

Siciliában a + **sikele** 'kalandozó' szóval lehetett azonos. — Az ősszuómiak Sziciliába kerülése előttem, a fent jelzett okok alapján, világos, tehát ezek alapján a Sikeloi görög és a Siculi latin népnevekben az ő egyik ps nevük egyszerű átvételét látom és feltételezem, hogy a **finn** népnév ennek a **siculoi** — **siculi** népnévnek megfelelő ősszuómi szó fordítása, tehát egész Európában elterjedt volt.¹⁶ — Az antik forrásokhoz nagyon hasonló **székely** népnév a honfoglalás előtt a hun-avar településrendbe bekerült egyik **magyar** törzs töredék ns neve és nem törzsi, hanem hadrendi név, jelentése 'keverék', azaz olyan hadtest, ahol a magyarok mellett még valamilyen „hun” vagy „avar” elemek is harcoltak. Ez a **székely**, latinul **Siculi** népnévvé vált hadrendi név megfejthető a f. **sekuli** 'keverék; kétszeres (zab és árpa)' szóból. — Az ősszuómiakat jelölő latin Siculi szónak tehát semmi köze sincs a magyar székelyeket jelölő latin Siculi szóhoz, legfeljebb annyi, hogy az ősszuómi ez pedig újszuómi eredetű névadás. A két név kialakulása közt évezredek teltek el.

Az ősszuómiak gazdasági és társadalmi fejlődése nagyon jól kimutatható, mert a legmagasabb hegyi övezetekben, vagy a legrejtettebb mocsári vidékeken előforduló hn-eik a kőkorszaktól a vaskorig szinte végigvezetnek a termelési ágakon. A hn-ek alapján megkíséreltem kimutatni a különböző őskori kultúrákhoz való kapcsolataikat és úgy látom, hogy azokból jó egynehány hordozói ők voltak. A bizonyítás és a több ezer adat felsorolása lehetetlen jelen kis beszámolómban és ezért csak néhány — talán nem is legfontosabbra — mutatok rá.

Kőkorszakbeli műveltségük legősibb nyomait a szerszámkövek fejtésével és bányászataival összefüggő szavak igazolják. Köztük a sok **tur**, „kő”, és ezek képzővel ellátott alakjai, amik vagy kőlelőhelyek, vagy csiszoló helyek, vagy kereskedelmi célzattal bíró kőraktárak helyét jelölik. Úgy látszik, hogy borostyánkő kereskedelemmel már ekkor is foglalkoztak és a hegyek tetején húzódó ösvényeik, amik nyomát a hn-ek alapján követni lehet, egy vagy két északról délre húzódó főútvonalon kívül több ugyanilyen irányú, részben Itália, részben a Balkán félsziget felé húzódó kereskedelmi útról tesznek tanúságot. Váraik kezdetben nem voltak, csak természetalkotta rejték és búvóhelyeik. — Ezek egyik legszebb példája a csehországi Tyssa szurdok és a mi Tisza folyónk. — f. **tyyssija** 'lakóhely, szálláshely, otthon, tűzhely, **menedék, menhely**; fészek, tanya' — számos vízvédte szigete, ahol a **Bal** és **Balsa** nevű telepeiken laktak. Ez utóbbi a cölöpfaluk neve („falu-tó”. — Később a **Lin**, **Los**, és **Pil** nevű váraikat is felépítették. Az elnevezések közti különbség hihetőleg a várak, azaz a földbástyák különbözőségét fejezte ki. — Lassan megismerték a fémek feldolgozását. Kovácsaik a „fekete képű”, szénégetéssel is foglalkozó **szavar**-ok voltak. Sokszor az ő nevükről, máskor **Buda** és **Pécs** nevet viselő öntőműhelyekről is elnevezték a különben **Szepe**, **Pal**, és **Teres** művelési ágakat is kifejező nevet viselő fémműves telepeiket. A **Buda** hn-ek, mivel jelen-tésük „öntés, kiömlés” bővízű forrásokat és patakokat is jelöltek ebben az időben.

Ebben a fejezetben mutatok rá arra a problémára is, hogy az ősszuómi neveken kívül más finnugor nyelvek szavaiból is megfejthető helynévcsoportok is feltűnnek, például a cirbolyafenyőt jelentő chanti **teget** Teke, Teger stb. alakokban való előfordulása, amik növényföldrajzi okok alapján, a finnugor őshaza Kárpátok-Alpok-Német Középhegység és a nagy Porosz-lengyel sfkság területén való előfordulá-sának a lehetőségét is felvetik.

Könyvem harmadik fejezetében az indoeurópaiak megjelenésével kezdődő ószuómi korszakot tárgyalom. Rámutatok az ósszuómiak és az ősendoeurópaiak első érintkezésére a cölöpépítmények és a terramarék korában. Tisztázom a praeindoeurópai nyelvhatások közötti különbséget. A képzőrendszer alakulását és bővülését és a mai balti-finn nyelveknek a többi finnugor nyelvtől elütő indogermán sajátosságait.¹⁷ Ezen az alapon igyekszem szétválasztani az ószuómi hn anyagot az előző ósszuómi és a következő újszuómi hn anyagtól és igyekszem kideríteni, hogy az egyes ósszuómi nyelvi szigetek mikor olvadtak be az indogermánok nyelvébe, illetve melyek éltek tovább. — Itt mutatok rá arra, hogy ma sokszor indogermán eredetűnek vélnek tudósaink szavakat, amelyekről pedig — munkahipotézisem segítségével — bebizonyítható, hogy éppen fordítva, az ósszuómi nyelvből kerültek a különböző indogermán nyelvekbe. Mindezeknél figyelembe veszem a társadalom gazdasági és művelődésbeli haladásának emlékeit és igyekszem mindent, bő térképanyaggal igazolni.

A negyedik fejezetben részletesen foglalkozom a Kárpátok övezetének és a magyar nyelvterületnek ószuómi kérdéseivel. Pannónia és Dácia római kori népeivel és ezek során beigazolom, hogy területünkön a római hódítás előtt és alatt jelentős ószuómi népesség lakott és hogy annak nyelvére milyen mértékben hatott a latin nyelv. Ezt távolabbi példákkal is igyekszem igazolni. — Ebből a fejezetből röviden összefoglalva, közlöm a **Balaton** tó nevére vonatkozó eredményeimet.

A **Balaton** tó neve, ebben a szóalakban — általánosan elfogadott vélemény szerint — a római hódítást követő időkben keletkezett.¹⁸ A tó nevén kívül az egyik, a Mátra és a Bükk hegyei között fekvő községünket is **Balaton** névvel illetik. — A szóalak az első pillanatra elárulja a ns és a mai f. **-ton, -tön**, (magyar **-talan, telen**) fosztóképző jelenlétét egy **bala-** névszóhoz illesztve. — A **+bal — +val** ps és as névszó falut jelent. A magyar nyelvben **valal** és **velal** alakokban, mint 'falú' — vagy 'városközösség'-et jelentő szót, szórványosan még a XVII. sz.-ban is használták.¹⁹ Ősi finnugor szó, ami a szuómi nyelvtörténeti korok mindegyikében megtalálható **Balsa** alakban 'falú-tó'-t, vagyis cölöpökre épült települést jelentett és később olyan helyeken is, ahol a hagyományos következtében megtartották a cölöpökre való házépítést, bár a ház alatt víz már nem volt. — A **bal — bala** szó **ball** —balla alakban is szerepel, de a jelentése mind a négy alakban: 'falú, falú népe, falú népének földje; lakott hely'. — A fosztóképzős **Balaton** hn-eket tehát 'lakatlan, elhagyott, pusztá' jelentéssel bírnak.

A 'pusztá, elhagyott, lakatlan' jelentésenek történelmi és térbeli bizonyítékai is vannak.

A **Balaton** római kori legrégebb ismert neve a **Peiso**, amit a **Pelso**, a **Pelsois** és a **Pelissa** követtek és az utóbbi már IX. századi tudós név.²⁰ A **+peiso** ps szó és a jelentése — f. **pää** 'fő, fejtég, vége vminek stb. és **soinen** 'mocsaras, posványos' — főmocsár, végső tó; nagy mocsár, nagy tó'. A **+peiso** a mi **Balaton** tavunk esetében, ha a tó Sió csatorna építése előtti víztükrét, illetve parti mocsarainak kiterjedését figyelembe vesszük, méltán megérdemelte a 'fő-mocsár; illetve a 'nagy mocsár' nevet. A 'kis mocsár' nyilván a mai Kis-Balaton és környéke lehetett. ahová az ugyancsak ps nevet viselő **Zala** torkollik. — A 'végső tó' név viszont teljes egészében illik a Francia-Alpokban lévő **Peisey** nevű falú völgyében lévő alpesi tavacsára, ami a 3788 m magas Aiguille du Midi keleti lábánál a völgy végén helyezkedik el. — Az is érthető, hogy egyes források szerint a **Peiso** tó neve alatt a másik mocsaras partszegélyű nagy tavunkat a **Fertő**t kell érteni. — A **Pelso**

a jordanesi **Pelsois** és a *Conversio Baguvariorum Pelissa*-ja as eredetű szavak és eredetükre tekintve a Balatonnak arra a III. sz. végi lecsapolás előtti állapotára vonatkoznak amikor a tó a természetes lefolyás eldugulása következtében gyakran és a parti településeket veszélyeztetve megáradt. A ns +**pelso** jelentése — f. **pel**-összetételekben 'félelmetes, ijesztő' **peloton** 'félelmet nem ismerő, bátor', **pelgama**, **peljata** 'félni' — 'félelmes, ijesztő mocsár' illetve tó'. Ez az elnevezés a rómaiak által készített Siócsatorna bedugulása után ismét örökébe lépett. — A Balaton környékén, Pannónia rómaiak általi kiűrtése előtt és után is több nagy pusztulás következett be. A villákon kívül nem egy település is elpusztulhatott és vagy azok valamelyikével kapcsolatban, vagy a 870. évi nagy mongol—barsziji török beköltözéskor, ami nem járt pusztítás nélkül, kapta a vidék, a tó partján a '**lakatlan**'-et, '**pusztát**, **elhagyottat**' jelentő Balaton nevet, amely névadás azt igazolja, hogy a rómaiak kivonulását követő időben ns nyelvet beszélők még éltek ezen a vidéken, sőt a lakosság többségét ők tették ki, mert különben a név nem került volna olyan mérvű használatba, hogy a régi két, ugyancsak szuómi nevet kiszoríthatta volna az emberek tudatából.

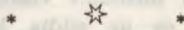
A **Balaton** hn 'puszta, lakatlan, elhagyott' jelentését térbelileg igazolja **Balaton** falunk fekvése. A falu déli házai 300 m tengerszint feletti magasságban, nyugati házai 340 m, keleti házai 310 m, fekszenek egy észak-déli irányú patak partján. Semmi mocsár, vagy a szokványos patakmenti rétecskéknél nagyobb vizenyő nincs még a közelében sem. A falutól nem messze, a közelben azonban ott van egy Puszta-Ördögfalva hn, amelynek eredete **talán** összefügg az egykori falu pusztulásával és a **Balaton** hn keletkezésével. Az egykor elpusztult falu azután újra települt és mivel lakói nem értették nevének jelentését, azon nem is változtattak. — Igen figyelemre méltó a 'puszta, lakatlan', sőt talán bizonyos módosítással a 'kopár' jelentésre, a *Monts d' Auvergne* középfranciországi hegység *Mont Dore* csoportjához tartozó 1494 m magas **Puy Balladon** ou **Puy Plat** nevű hegye. A hegy neve ugyanis nemcsak a ns **balaton** hn-et, hanem annak germán **plat** változatát is őrzi. Ez a változat a *Balaton Plattensee* nevében maradt fenn és összefüggését a +**bal** — +**val** ps szóval számos alpesi példával bizonyítom könyvemben. — A **Puy Balladon** különben a frank uralkodók általi „avar” telepítések egyik körzetébe tartozik.

Könyvemben még foglalkozom a **Balaton** helynév albán (illír) és szláv vonatkozásaival is és fenti felfogásomat azok segítségével is bizonyítom. A szláv szónak eredetét tekintve, semmi köze sincs a **Balaton** tó nevéhez és vizont.

Részletesen foglalkozom ebben a fejezetben az as korban bekövetkezett településrendi változtatásokkal is. A legősibb birtoklási forma a szuómiak körében is közösségi volt, ami térben a földközösségben nyilvánult meg. Akkor, amikor mindenki egyenlően részesült a javakban, még semmi szükség nem volt a faluközösség földjeinek „közösségi föld” néven való jelölésére. Amikor megjelenik a több faluból álló településrend vezetőjének anyagi javakból való nagyobb részesedése, kezdetét vette a földterületek elkülönítése. Ez az ószuómi korszakban következett be és a **balla** szóval kezdik jelölni a közösségi és **tarna- torna**, szóval a település-egység vezetőinek nem személyi, de mindenkori tisztségbeli birtokát és szinte mindenütt elkülönítik az ezek asszonyainak **ruva** — **rova** — **rava** — **reve** névvel jelölt birtokát. Latin nyelvterületen, illetve latinokkal való érintkezés következtében az ószuómi kor második felében feltűnnek, a fenti elnevezések mellett, a **kamaron**, **kamar**, **kamar**, és latinos változataik, a **camarchio** — **comarchio** és ezek különböző

képzős alakjaival kezdik jelölni a közösségi földeket. — Igen figyelemre méltó, hogy a f. nyelvben a **kamara** szó jelentése 'kéreg, földkéreg, talaj, föld' is, ami nyilván összefügg a föld közösségi birtoklással. — Ez azt is jelenti, hogy **Komárom** hn-einknél három nyelvi eredettel — szuómi, szláv és török — kell számolnunk.

Az ószuómi településrendben tehát a birtokviszonyok már kifejezésre jutnak és ugyanígy a különböző indoeurópai nyelvterületek népeinek hn adásában is.²¹ Ugyanekkor gazdagodik hn anyagunk a környezet térformáinak változatosabb megjelölésével és az utaknak a völgyekbe kerülése következtében, az átkelőhelyek megjelölésével. — Mindez arra készítetett, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy számos keltának vélt és tartott régészeti lelet valószínűleg nem kelta, hanem szuómi eredetű, és több keltának vélt népcsoport körében ószuómiakat kell keresnünk.²² — Itt jegyzem meg, hogy a f. **kelta** szó 'sárga' jelentéssel bír és kérdés, hogy nem áll-e valami összefüggésben a kelta harcosok ijesztésül, vagy törzsi jelként sárga színekkel díszített arcával és felső testével? — Számos ilyen kis részletkérdés merült fel kutatásaim során, amire a helyes válaszot csak a különböző területen működő szaktudósok megfigyelésének egyeztetésével lehet megadni.

Az ötödik részben az újszuómi korról foglalkozom. Ez az az időszak, amelyből már igen gazdag anyag áll rendelkezésünkre, és amely korban a különböző településformákon kívül már az írott források is gazdag adatanyagot szolgáltatnak. Az ószuómi nyelv ekkor főleg mordvin, udmurt és magyar szavakkal gazdagodik, ami szoros összefüggésben áll a gót és hun birodalmak különböző népeket mozgató és meghódító, azokat a saját érdekeinek megfelelő szervezésével. — A hunok a Pannoniában és az Alföldön és a Kárpátokban talált újszuómi nyelvet beszélő lakosságot különböző finnugor nyelvet beszélő népekkel töltötték fel és azokat **szatagar** — **szeteger** néven iktatták be a hadi és települési rendjükbe.

A szatagárok történetére vonatkozó V. és VI. sz.-i adatokból — főleg a bizánci Priszkosz és a gót Jordanes alapján — már meglehetősen jól körvonalazható képet tudunk alkotni erről a népről. — A szatagar név a hunokkal egyidőben tűnik fel a Duna—Tisza vidékén. A hunok 378-ban jelentek meg az Alföldön. Ez azt az eredményezte, hogy az ottlakó szarmaták egyrésze a római limesek mögé menekült. Ekkor a Dontól az Aldunáig terjedő területen már sok nép élt a hunok fennhatósága alatt és 380-ban már az Erdély területén élők is meghódultak nekik. Uldin hun király uralkodása alatt a Duna vonala — Bécs vidékéig — a déli és a nyugati határ, Bécs táján északra fordult és a Kárpátok vonulatát követve, a Visztulát nyugatra hagyva, a Balti tenger partjához ért. Ezt Leningrádig követte, ahol keleti irányban tovább haladva, az összes finnugor népeket, illetve azok zömét is, a birodalomhoz csatolta. Pannoniát a hunok a 432. évet követően özönlötték el.

Jordanes szerint Attila halálának évében a szatagárok zömmel Pannónia belsejében laktak. Az Attila-fiak osztozkodása következtében a hunok keleti szárnyának Dengezik lett a királya. Ez a szárny a Don és Dnyeper között lakott. A nyugati szárny, Ilek főkirály vezetése alatt, az Alföldön élt. Az alföldi hunok egyes törzsei, így a szatagárok is, átterjeszkedtek a Dunántúlra. Attila (434—453) halála után azonban nemcsak a finnugor szatagárok, hanem a hunok más etnikumu töredékei is visszamaradtak Attila egyik fia, Giesm vezetésével. Ezek a hunok kibékültek a birodalomon osztozkodó gepidákkal. Giesm volt az apja a később híressé vált Mundó hadvezérnek, akinek anyai ágon gepida rokonsága volt.

Az írott források alapján arra lehet következtetni, hogy Attila korában a szatagárok zömmel a Duna-Tisza közén éltek és a hunok nyugati szárnyának legfőbb, a főkirály székhelye közelében letelepített, katonai egységét képezték. Közlelbi és távolabbi szomszédságukban különböző szarmata és germán töredékek is éltek. A szvébek és a quadok maradványai a Kisalföldön, a Dunától északra, a szkírek és a herulok a Felső-Tisza mentén, a szarmaták és az alánok pedig a Tisza vonalától keletre, egész az Aldunáig. — Ez az elhelyezkedés is megmagyarázza, hogy Attila halála után a szatagárok települései központjukat a védettebbnek vélt Dunántúlra helyezték. — A germánok jelenléte magyarázza meg, hogy a ns nyelvben már igen sok a germán jövevényszó: pl. **hort** 'kincs', **bágy** 'patak, kisebb folyóvíz', **hortobágy** 'kincsespatak'.

A hun királyiak osztozkodási viszályának eldőlte előtt tört ki a birodalom germán népeinek a felkelése. A felkelés szervezője Ardarich, a gepidák királya volt. — Egyik napról a másikra, hatalmas ellenséges gyűrű vette körbe a Duna menti hunokat. Ilek összevonta a köréje seregülő hun hadakat és szkírek rugiak hunbarát vezetőinek seregeit, továbbá egy alán és több kisebb szarmata egységet is sikerült megnyernie. Seregével lassan húzódott vissza nyugati irányban. Ardarich és szövetségesei utánuk nyomultak és az eddig közelebről meg nem haátrozott helyen folyó Netta partján — aminek neve a Neto hn családba tartozik — 454 nyarán döntő győzelmet aratott a hunok felett. Az esetek közt volt maga a főkirály, Ilek is.

A Netao folyónál elszenvedett vereség után a legifjabb királyfi Irnek vette át a vezetést. — Irnek neve 'hadnagy, vezér' jelentéssel bír. A ns **ir** — **er** 'férfiaki csapata, had', **nek, nik, nok**, 'nagy csapat vezére', v.ö. **Hadanig** honfoglalás előtti magyar hn-nel a Wörther Sec-től északra. Sajólad-tól keletre két hegynék **Irnek** a neve. A **lád** — **laða** — **lede** mordvinból megmagyarázható ns szó, 'lövő, ijjász' jelentéssel bír. A két Irnek hegy a ládi lövők hadnagyainak mindenkori, a faluközösség területétől elkülönített birtokát jelölte. — Irnek a nyugati hun maradványokkal, vagyis azok összeszedhető részeivel, visszahúzódott a Bánság és a Szerémség területére, a szatagárok törzse pedig — Jordanes szerint — áttelepült teljes egészében a Dunántúlra, ahol Somogy és Fehér megyék területén helyezkedett el a központi csoportjuk.

A 450-es évek végén tört ki a második hun-gót háború, amire a gótok terjeszkedése szolgáltatta az okot. A gótok ugyanis a szatagárokat igyekeztek kiszorítani a dunántúli területekről, ami arra készítette Dengeziket, hogy segítségükre siessen. Dengezik mindenféle népből összeszedett serege nem haladta meg a tízezer főt. Ennek élén tört be előbb a Bánságba, majd pedig, a Dunán átkelve, a Szerémségbe. Itt Sirmium és Bassiana (ma Dobrinici) voltak a gótok főbb erősségei. Dengezik ostrom alá fogta Bassiánát. A gótok ekkor a fegyverfóggott szatagárok ellen megfigyelő hadtestet hagyva hátra, a város felmentésére siettek. Az utolsó ütközet Dengezik vereségével végződött. A vereség után Irnek a szatagárok egyrészével a bizánci birodalomba kért bebocsátást.

A letelepedés nyilván később történt. 467-ben ugyanis a „húnok” földet kértek a császártól, de az elutasította őket. A 469 utáni betelepülésükre viszont Priszkosz töredékeiből lehet következtetni. A császári engedékenység valószínűleg a nyugtalan Dengezik halálával bekövetkezett változással függ össze.²³

A húnok nem voltak sem nyelvileg, sem embertanilag egységes nép. A birodalom minden népe, tehát a germánok és a szlávok is egyaránt joggal nevezhették

magukat hunoknak. A hn-ek tanulsága szerint a hun népnévvel kapcsolatos **hunya** terület vagy víznevek azonban mindig ns hn-ek szomszédságában találhatóak, ami azt jelenti, hogy a környező másnyelvű népek — és nyilván maguk is — előszeretettel nevezték a finnugor nyelvűeket „hunok”-nak. — Német nyelvterületen azonban komoly bonyodalmak támadnak a számos **Honnen** és **Hunnen** hn-vel kapcsolatban, mert a **nagy Mark-ok**, az ősi **chuna** vezetőinek is ez a nevük és ezzel a névvel jelölték birtokrészeiket is.²⁴ Ott csak a túlnyomó többségben ns hn-ek szomszédságában szereplőket lehet kapcsolatba hozni a frank királyok telepítései során odakerült „avarok”-kal.

A finnugor nyelveknek az a sajátossága, amelyre a mássalhangzók és magánhangzók változásaival kapcsolatban a praeeindoeurópai mediterránnak vélt szavakkal kapcsolatban Devoto is felfigyelt²⁵, eredményezte azt, hogy a ns nyelv igen gazdag a magas és mélyhangú szóalakokban, amit településrendi tájékozódás céljából nyilván tudatosan is alkalmaztak. — Erre igen jó példa Attila neve, aminek eredeti alakja kétségtelenül a magyar **Dél** (és nem **deli**) személynévnek megfelelő **Atala** és **Etele** hn és személynév és — a f. **etelä** 'dél' szóval kapcsolatba hozható, az **Edclény** hn-ben is jelenlévő **+edele** — **+adala** 'dél' ns szó. A **déli** égtáj személynévként való szereplése a ns korban kultikus okokra vezethető vissza. A kelet felől érkező rossz szellemet ugyanis hazájába a hideg **északi** vidékekre igyekeztek kitéríteni, amint azt a Sajó és a Rima esetében látni fogjuk, tehát a **Dél** személynévet viselő örökösét ennek az égtájat jelentő névnek adásával igyekeztek a rossz szellemtől megvédeni. Attila, azaz Atala — Etele finnugor kapcsolataira nézve igen fontos a szatagároknek a király szállása körüli elhelyezkedését is figyelembe venni, valamint azt, hogy az írott forrásokban a nyugati hunok főcsoportját ez a nép képviseli.

Valóban nép volt-e a szatagárok? — Nem, hanem hadrendi egység. Erre nevé-ről következtethetünk, de nemcsak nevéből, hanem nyelvéből is. A nép neve **szatagár** és **szetege**r voltára a hn-ekből lehet következtetni. Az írott forrásokban **satagar**, **sadagar** és **sadag** alakokban maradt fenn. A szuomi **+sat** — **+sad** 'száz' — f. **sata**, é. **sada** 'száz' — szó és egy másik szó kapcsolatával állunk tehát szemben, annál is inkább, mert ez a szuomi, 'száz' jelentésű szó nemcsak **+sat**, hanem **+set** alakban is előfordul hn-einkben. Az összetétel második része azonos a latin nyelvterületi **agar** — **agra** és a germán nyelvterületi **eger**, eredetileg folyóvizekre alkalmazott hn-ekben rejlő ps szóval, ami magyar nyelvterületeken **eger** és **egre**-hn alakokban jelenik meg. A ps szó — amint azt készülő művem második fejezetében kimutatom — 'sebesen folyó víz' jelentéssel bír. A ns szó jelentése nem mindenben ugyanez, de hasonló, mert átvitt értelemben használt és — a f. **äkä** 'harag, méreg, düh', **äkeä** 'hirtelen haragú, haragos', é. **äge** 'heves forró, vad, indulatós; hasító fájdalom' — a második tagjában jelenlévő **-ar**, **-er** sem azonos a ps szó **-ar**, **-er**, **-ra**, **-re(j)**, képzőjével, mert az a **férfit** és a ns korban már **hadat** jelentő ősi finnugor szóval azonos. Például a **matra** ps szó és alpesi **matrei** változata 'középmagas hegy'-et jelent. A mi **Máttra** hegységünk neve is ebből a korból származik. A ps képző tehát hn-képző, vagyis valamilyen helynek a milyenségét, a legfőbb jellemzőjét emeli ki. Persze azon vitakozni lehet, hogy a Mátrában eredő **Eger** patak a nevének ps 'sebes'-et jelentő szóból vagy a szatagárok egyik települését jelző **Eger** város nevéből, tehát a ns szótól származónak származtassuk. — A **szatagár**- **szetege**r „népnév” jelentése tehát **száz vad hadtest**, vagyis az **eger**- **agar** szövé **vad hadtest**, amit esetleg talán helyesebb a **száz félelmetes had** és a **félelmetes had** kifejezésre módosítani.

A száz félelmetes hadat számláló katonai egység ebben a korban a „**tömény**” volt. Egy tömény tízezer harcosból, azaz száz százas egységből állott. A szatagár — **szeteger** elnevezés tehát a tömény ns neve és azt jelenti, hogy a töményekbe szervezett „hun”-ok egyik finnugor elemeket tartalmazó egysége volt. — Milyen volt ez a ns szavakkal elnevezett egység, belső népi összetételét illetően? — Erre a választ a hun—avarkori településrend ismeretében tudom megadni.

A régészeti kutatások során László Gyula vette észre, hogy a népvándorláskori temetők sírjainak elhelyezkedésében bizonyos törvényszerűség tapasztalható és hogy a sírok mellékleteinek gazdagabb vagy szegényebb volta a földi életben betöltött társadalmi szerepre is enged következtetni, ha azokat a jobb- és baloldal szögéből vizsgáljuk. Már ő is felvetette azt a gondolatot, hogy ez a jobb- és baloldal, ha a méltóságot viselő személy szállását középnek vesszük, a településrendben is érvényesül.²⁶

A hn-ek térbeli elhelyezkedésének vizsgálata során vettem észre, hogy ha a méltóságnévet őrző szálláshelynévtől számítva arccal a legközelebbi folyóvíz felé fordulunk, akkor jobbagyon a szabadok, bal ágon a szolgáló népek telepeit találjuk. További kutatásaim igazolták, hogy ez az elv az állóvizekkel kapcsolatban is érvényesült. Nyomra a „rejtélyes” Ság hn-ek vezettek.²⁷ — A **ság** szó a honfoglalás előtt főnév volt és eredeti névszói jelentése 'domb, domborulat, sokaság, tömeg', és csak később alakult át ez a gyűjtőnév **-ság, -ség, képzővé.**²⁸

Ha a Tápíó menti **Uri** falunál a Tápíó felé fordulunk, akkor jobbra, azaz jobb ágon találjuk **Ság**-ot, balra, azaz bal ágon találjuk **Sáp**-ot. — Sáp szavunk jelentése az Értelmező Szótár szerint: 'tisztességtelen, jogtalan jövedelem/haszon', ami teljes mértékben fedi a szolgáló népek szemléletét a szolgáltatások jogtalan, kizsákmányoló jellegét illetően. — Hatvan és Selyp között fekvő **Sáp** puszta között van **Apc**, a nemzetségfő **apa** birtoka. Ha nyugatra, a Zagyva felé fordulunk, akkor Apctól számítva bal ágon fekszik Sáp, jobb ágon pedig **Jobbágyi**, amely falunak a neve önmagában véve is elárulja a jobbágságot és ezzel együtt a **jobbágy** név eredeti koraközépkori jelentését, vagyis az úr szolgálatában álló fegyveres szabadok társadalmi és településrendi helyzetét. — Ha az Ipoly északi partján lévő **Fedémes**-nél, ennél a személynevet viselő falunál, délre, az Ipoly felé tekintünk, jobb ágon **Ság**-ot (Ipoly-ság), bal ágon pedig **Balog**-ot (Ipolybalog) találjuk. Azt, hogy ez a Balog falu valóban a szolgálak települése volt, igazolja a vele határos **Inám** falu neve. Az **in**-eknek nevezték a koraközépkori magyar társadalomban a szolgálakat és a házi rabszolgálakat (v. ö. inas). — Ha a Balaton-felvidéki **Vászoly** falunál a Balaton felé fordulunk, akkor jobb ágon ott van **Ság** puszta, bal ágon pedig **Udvardi** falu, aminek neve megint csak az úrral szembeni szolgáltatási és szolgálai kötelezettségekre utal.

Tovább folytatva hn-eink ilyen egymással való kapcsolatba hozását eljutottam az avarkori szabadok és szolgálónépek telepeinek, illetve az azokat jelölő hn-eknek a felismerésére, ami egyúttal tisztázta a hun—avarkori településrendben belül használt méltóságnéveket is. Tisztázta azonban a honfoglaló magyarok avarkori településrendbe való beilleszkedését is. — Ha Hernádbüd-nél, azaz **Böd**-nél arccal a Hernád felé fordulunk, akkor bal ágon fekszik **Pere** falu. Ez a **pere** szó az é. nyelvben 'család' jelentéssel bír, de hogy ennek a „család” szónak „cseléd” jelentése volt, igazolja a Perével nyugat felől határos Hernádszentandrás középkori **Felináncs** és az ezzel határos mai **Ináncs**, a középkori **Al-ináncs** neve. A **bő** nemcsak magyar, hanem „avar” mégpedig avar-török méltóságnév is volt.²⁹ Szuoimi méltóságnév a **tarna** — **torna** és ezeknek számos változata. — Ha Ipolytarnócnál az Ipoly

felé fordulunk, akkor bal ágon **Litké**-t, jobb ágon **Kalondát** találjuk. A **lit** ns szó és jelentése — é. **liht**- összetételekben 'egyszerű' — 'szolga'. — Így tovább vezetve a dolgot, más nyelvterületeken is hasonló kapcsolatokat fedeztem fel és sikerült azok segítségével a birtokviszonyokra vonatkozó rendszert is körvonalaznom. Röviden erre is kitérek.

Az ószuomi korban csak a faluközöségi föld és a mindenkori településcsoport vezetője és asszonya számára elkülönített terület jelenik meg a hn-ek tükrében. — Ezt a rendszert kibővíti, az újszumi korban úglátszik a húnok idekerülése, mert a gazdasági—katonai település vezetőjének elkülönített birtoka mellett megjelentek fiai és lányai, sógora és egyéb rokonsága, valamint a település vezetője feleségének, vagy feleségeinek és rokonainak birtoka is, ami a szabadok faluközöségi földjeinek még oly mérvű szűkülését is maga után vonta, hogy a szolgálónépeknek is kijelölt birtoktestei lettek. Ez az elrendezés a hun—avarkori településrend első szakasza. — A második szakaszra a kultikus jellegű névadás a jellemző, ami egy-egy gazdasági—katonai településrenden belül további birtokelkülönítésekre vezetett. A kultikus neveket úgy lehet megkülönböztetni a nem kultikus jellegűektől, hogy első sorban valami csúnyát vagy szépet, jót vagy rosszat, értékest vagy értéktelent jelentő szó kapcsolatából tevődnek össze és hogy ezeknél — éppen ellenkezőleg, mint a világi vonatkozású névadásnál — a folyóvíznek háttal fordulva jobb ágon az örökös csúnyát, rosszat, vagy értéktelent jelentő, bal ágon a nem örökös családtag, szépet, jót, értékest jelentő szóval jelölt birtokát találjuk. — Ennek az oka, hogy a földiek megrontására törő gonosz szellem, aki ismeri a földi településrend szokásait és arccal a folyó felé fordulva keresi a jobbágiakat, így a szép nevet viselő **Koltát**, („Arany”) fogja elvinni és békében hagyja az örökös **Rum**-ot („Csúnya, Utálatos”) vagy a **Hammást**-t („Zabla”) — ez az eset a Perint és a Lápos mellett — vagy elviszi **Arst**-t („Férfiás”) és otthagya az örökös **Rum**-ot — ez a helyzet Innsbruck mellett Arzl és Rum esetében.

A kultikus nevek — amint azt a magyar koraközépkori oklevelekből és krónikákból világosan ki lehet olvasni — nemcsak hn-ek, hanem személynevek is voltak. A nemzetségfők általában mind csúnyát, értéktelent, rosszat jelentő neveket viseltek, pl. Pata=„Fazék”, Csanád=„átkozott”. — Ez így volt a pogánykorban, de a kereszténnyé lett avarok körében is voltak térbeli kihatásai. A keresztény "avarok", ugyanis hátat fordítva a pogány szokásoknak nem háttal a folyó felé fordulva adták az örökösödési rendben fontos kultikus, most már csak hagyományosá lett neveket a család (nemzetség) tagok birtokainak, hanem — ugyanúgy, mint a világi birtokrészt jelölőket — arccal a folyó felé fordulva. Pl. Pata (Gyöngyöspata) „Fazék” és (Hort) „Kincs”, esetében, vagy a Duna-menti Csanád („megátkozott”) és Rém (a rum magyar alakja) illetve Hilye „Fényes” esetében. — Ez az időszak a hun—avarkori településrend második szakaszának keresztény időszaka és nálunk magyaroknál még a XI. sz.-ban is érvényben volt.

A hun—avarkori településrend harmadik időszakát az jellemzi, hogy megjelennek a mongol eredetű méltóságnevek és egyéb elnevezések. Ezeknek is két típusa különböztethető meg. Az egyik típus, amikor a mongol méltóságnév körül mongol, török és szuomi hn-ek tűnnek fel és a szolgák településeit szuómi vagy szláv névvel jelölik. Itt hódítóként viselkedik a mongol és török népelem. A másik típus az, amikor a szuómi méltóságnév mellett feltűnnek a településrendbe besorolt mongol és török hn-ek, vagyis az új szövetségesek. — Mind a két típus kimutatható a lengyel és a keletnémet nyelvterületen is, ami azt igazolja, hogy a 670. táji mongol—barszil

török invázió nemcsak a Duna—Tisza vidékét érintette. — A szövetséges névadási típusba tartozik megyénk területe is, de az egyes települési „gyűrűkön” belül, hol mongol és barszil török (Szécsény, Szécsényke, = „fejedelem, vezér,” = Bodony = „az úr szolgálatában álló szabad harcos” stb.), hol szuómi (Terény, Surány) vezető parancsoit.

A fenti településrend ismeretében kísérlem meg a szuómiak népi hovatarozásának tisztázását. A településrendből ugyanis kiderült, hogy azon belül a népi vagy törzsi hovatarozást jelentő szavaknak csak alárendelt szerepük van és csak esetlegesen fordulnak elő. — A szuómiak harmadik nyelvi korszakát a ns kort a mordvin eredetű hn-ek gazdagsága is jellemzi. Azt, hogy mordvinok éltek megyénkben, a legutóbbi régészeti leletek igazolják.³⁰ Nevüket és nyelvüket vidékünkön számos hn őrizte meg.

Szete és Százd egymással határos községek. Azt, hogy a Szete nevében rejülő **sat-a** — **set-e** valóban a ns **sat** — **sad** 'száz' szó hn-képzős alakja és semmi köze sincs pl. a török (jakut) **sättä** 'hét' szóhoz éppen ez a magyar hn bizonyítja, ami annyira pontos fordítás, hogy alkotói még a ns képzőre is figyelemmel voltak. Fordítói Százd alapítói, a honfoglalás előtt idekerült **mogor**-ok, azaz szlávósított hn-ek alakjában **mohor**-ok voltak, amire az egyik későbbi fejezetben részletesen kitérek. — Százdtól nyugatra emelkedik a Nagy- és a Kis **Morda** hegy és a Nagy **Morda** hegytől délre folyik a **Hunya**-árokban a hunok nevét őrző **Hunya** patak. **Morda** a mordvinok neve, amit Konstantinosz Porfirürogetosz az országukat jelölő **Mordia** névben őrzött meg. Ezt a morda nevet a mordvinok nem használták a saját maguk megjelölésére, hanem csak az idegenek, ez esetben a honfoglalás előtti magyarok, mert saját magukat az **erzá** és **moksa** névvel illették. A mordvinok saját nevét az Ercs, Ercsény, Ercsi, a Maksa és Mokcsa hn-eink őrzik.

Mordvin névadásra vezethetők vissza a **lede** 'lőni' szavukból eredő Lád, Lada, Ladó, Ladány hn-eink, amik „Lövő, Lóvér, Lövöld” jelentéssel bírnak. — Ennek az igazolására igen jó példa a szülővárosom, Losonc határában fekvő **Ladó** puszta és az attól délre húzódó **Levő** (azaz Lövő) erdő, a losonci Nagyerdő neve.

A **Losonc** hn ps képzős szó, jelentése 'várad' és a nógrádi **Piliny** ugyancsak ps vagy hn-vel együtt — ami ugyancsak „Várad” — minden valószínűség szerint bronzkori névadás. Az itáliai, pontosabban svájci **Lossone** a Lago Maggiore nyugati partjához közel, Locarno közelében, a város nevének ikertestvére. A Lossone felett emelkedő 486 m magas hegynek **Balladrume** a neve, ami a 'falú erdeje' jelentéssel bír és egy ps vagy as **balla** szónak és az olaszba, illetve a latinba került görög **drymos** 'erdő' szónak a összetétele. Ugyanez szó rejlik a ps nevekkel tarkított francia alpesi **Drome** megye és az olasz **droma** szóban is, ami igen értékes felvilágosítást ad az ősvagy koraókori nyelvi kapcsolatokra nézve. — A fenti adat csak egy a sok **Losonc** hn-ekel kapcsolatba hozhatók közül.

Losonc vár népe ugyanúgy földközösségben élt, mint a kalábriai Carrumangu hegy környékén élő ószuómiak, csak hogy itt a saját nyelvükből eredő szóval nevezték el a közösségi földet **tugár**-nak, azaz — é. **tugi** 'támasz', tartás, duc 'támla' — 'várföld'-nek, vagyis a 'várnép földjé'-nek. — A két bronzkori eredetű finnugor nyelvi származású hn a mordvinok és a honfoglalás előtti magyarok megjelenésekor is még használatban volt. A mordvinok ugyanis megszállták a mai **Ladó** puszta területét, és a maguk településétől való megkülönböztetés céljából **Luts**-nak — mordvin **lätse** 'lőni, beütni' (a Lócse, Lützen, Luc stb. hn-ek alapja) — vagyis a hun-avar településrend törvényeinek megfelelően egy másik ugyanazt jelentő

szóval jelölték az ugyancsak íjász losonci őslakókat. Ez az ősi ps hn-képzővel ellátva **lutsen**-nek hangzott — ugyanez az elnevezés maradt fenn a Pogányvár közelében települt **Lucin** (ma Lucfalva) nevében is — és jó példa arra a nyelvalakulásra, ami az avar korban kezdetét vette és egy új nyelv kialakulásához vezetett volna, ha nem szórják szét őket. — A mordvinok a Kárpátoktól északra és a Visztulától nyugatra eső területeken is használták **luts** 'lövő' hn-eket és a szó a lengyel nyelvbe is átkerült, ahol a **lucznik** szó 'íjász' jelentéssel bír. — Az ősi és ószuómi multra visszatekintő losonci és a velük együtt 400 táján betelepült ladói mongol lövéreket a **mogor** — **magor** nyelvűek levő-nek azaz lövér-nek (v.ö. a soproni Lövérek-kel) nevezték és így nevezték el a közös nagy erdejüket is. — A szlovák Lucenec hn tehát sláv honfoglalás előtti magyar hn-képzővel ellátott olyan mordvin szó, amelynek ps és mogor képzője van és a ns hn adás jellegzetességeit viseli magán. Alapjában véve tehát finnugor eredetű szó, épp úgy mint a túróci Nagy Fátában levő Lucenec hegy neve, amely az alatta lévő Szabar (Záborie) faluba települt lövérek egykori közös erdejének a neve épp úgy, mint a Kisszeben fölötti 515 m magas **Lucina hora**, ami erdőtlen voltánál fogva legeltetésre szolgált, vagy az alpesi 3506 m magas Becca di **Lusenej** hegy — a Matterhorn csoporttól délnyugatra — mind az egykori ns íjások vagy mint a 2579 m magas Punta di Loozeney a várnépek közös erdei vagy legelői. Nem vitás azonban, hogy a **lucina** alakok kapcsolatban vannak a szlovák **lucina** 'rét, rétség' szóval, mert a sárosi **Litinye** szlovák neve **Lucina**. A Litinye-Letenye hn alakoknak ugyanis semmi közük sincs a litániához, hanem közük van a ns **+liti** — **+lete** — f. **liete** 'iszap, hordalék lerakódás', **lieteinen** 'iszapos, sáros' — 'iszapos, sáros' szóhoz, azaz olyan területhez, ahol 'rét' is van. Az hihető, hogy a Kisszebentől („Kis-kovácsi”) nem messze fekvő Litinye hun-avar szabadok, esetleg lövérek, közös **rétje** volt és ez esetben a szlovák Lucina falunév annak pontos fordítása. Viszont az nagyon valószínű, hogy csak analógiás szóátalakításnál állunk szemben a **Lucina hora** és részben Lucin **-in** képzője esetében is. — A Lucenec városnév és társai azonban eredet szempontjából — a német, olasz, francia és lengyel példák alapján — csakis a mordvin **läts** lövő szóval hozhatók kapcsolatba.

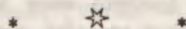
A mordvinokkal kapcsolatba hozható ezen két példa is, amit több száz hn bevonásával még tökéletesebben lehet igazolni, megmutatja, hogy a ns hn adásban jelentős szerepe volt ennek a rokon népünknek. — Mégis a hun-avar települési rendben népvük csak másodlagos jelentőséggel bír, mert a település nem törzsi, hanem területenként önálló gazdasági és katonai egysége szerint történt, amely egységek többféle nyelvet beszélőkből is alakulhattak.

Ugyanez tűnik ki az **ugra** népnévvvel kapcsolatban is. **Ugra** (Bihar, Heves, Kis-és Nagy Küküllő), **Ugróc** (Bars, Trencsén), **Ugruc** — **Ogruc** (Kolozs), **Ugornya** (Bereg), **Ugorszka** (Szepes) hn-eink, és azok német, latin és balkáni nyelvterületekre testvérei, szépszámmal fordulnak elő. — Az **ugra** név az **ugor** népnév ps képzős (v.ö. Mátra, Fáttra, Tátra) alakja és jelent egy bizonyos ugor népet, de általában ugor nyelvű népet, sőt magyart is. Azt, hogy egy **Ugra** hn, milyen néphez való tartozást jelent, azt általában a közelében előforduló „dülőnevek” alapján lehet eldönteni. A Sajólenkétől északra fekvő **Hubó** falu mellett van az **Ugra**-bérc. Itt a falu neve — f. **huippu** 'csúcs, hegycsúcs' — ami jelzi, hogy **Hubó**, közvetlenül az **Ugra** bérc alatt, a többi környező településtől **magasabban** fekszik, szuómi szó, tehát az **ugra** népnév itt a balti-finn nyelvi jelleggel bíró finnugorok jelenlétét bizonyítja.

A **Kál** és **Kálló** hn-einkben totemisztikus alapon kialakult törzsnév rejlik.

Jelentésük ama bizonyos finn **kal** 'hal', többszámiban **kala** 'halak', szóból magyarázható meg, ami nyelvtankönyveinkben mint a magyar és a többi finnugor nyelvek rokonságának egyik bizonyítéka található meg. A **Kál** és sok **Gál** hn-ünk az egyes a **Kálló** és esetleg a **Galla** hn-eink némelyike a többszámú ns szóalaknak felel meg. A **kalla kálló** alak azonban már bizonyos analógiás félreértésen alapul, mert a **ll** a ns **-la** hn-képző — a mai **f**-ben és **é**-ben is meglévő **-la** hn-képző — hozzáadásával jött létre. A **kálló** alak viszont magyar fejlemény, de az eredeti alakot megőrizte a szóhasználat, mert még ma is „kállai” kettősről beszélünk.

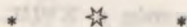
A **Kál** törzsnévvel kapcsolatban — ami később a hun-avar településrenden egy-egy településbokon belül nemzetségnévvé vált — igen figyelemreméltó Györffy Györgynek az az észrevétele, hogy a magyar nemzetségi címerek között totemisztikus ábrázolásokat feltüntetők is vannak. A **hal**, a **kal** a Kál törzs, illetve nemzetség címerképe is volt, amit igazol, hogy a totem állat képét az Ákos nemzetség címerében **két hal**, a Barca nemzetség címerében **egy hal** képében találjuk meg. Mindkét nemzetségünk törökös nevet visel. A Barca nemzetség neve a bolgár-törökök **barszil bercel** népnévére, Ákos nemzetség neve pedig egy másik totem állatra a „fehér sólyomra” utal. Az összefüggéseket az teszi világossá, ha figyelembe vesszük, hogy az Ákos nemzetség legősibb nemzetségi monostora a Galga (**kalka**, kis hal'—kevés hal' 'kevés halú víz') völgyében, a Hévíztől délre elterülő dombok egyikén emelkedett, a Kálló falu (**Kálok**, Káltörzs beliek) és a Tápio (f. **tapio** 'erdő; az erdők királya' mint isten név) menti **Káta** nevet viselő sátoros (f. kota 'sátor, kunyhó', az odavalósiak ma is **koótai**aknak nevezik magukat) falu, tehát nomád pásztor településnek a középpontjában helyezkedett el. Az Abaujban és környékén birtokos Barca nemzetség területén a **Kál** törzs, illetve nemzetségnév csak az egyesyszámú hn-képzős **Galsa** — az Alpeseekben **Kals** — alakban fordul elő. — Ott tehát, ahol a vezető nemzetség többszámú **kálokat** jelentő településnév közelében birtokos, címerében **két**, azaz több hal van, ahol pedig csak egyszámú **kált** jelentő hn-ek fordulnak elő a nemzetség birtokain, ott a címerben csak **egy** hal van. — Az Ákos és a Barca nemzetségnevek viszont a ns-kor népei és birtokos nemzetségei egybeolvadásának az egyik igazolója.

Már a mongolok és barszil törökök 670. év körüli megjelenése előtt is voltak mongol és török nyelvű elemek a szuómiaiak által lakott területen. Ezek a hunokkal és később az avarokkal kerülhettek ide. Hn-eiket nem lehet pontosan elkülöníteni a fiatalabb mongol és barszil török hn-ektől. A **kám** és **kámor** 'sámán'-t jelentő hn-eik azonban legtöbbször mongol nevektől távolabb, szuómi hn környezetbe fordulnak elő, ha nem is mindig, például a Borsosberénytől nyugatra fekvő **Kámor** hegy és a Nagybátony fölötti **Kámos** hegy.

Igen szép példája a hun-avarkori kultuszhely közösségének a zalai ns **Lasztonya** — é. **laps**, **lapse**, **last** 'gyermek' — az ottani településbokor mindenkori vezéri nemzetsége fiának szállásbirtoka és a folyócska túlsó partján lévő **Kámánháza**, a hun-avarkori török sámánok szállása körül kialakult mondakör, a „palóc hercegről” és „Attila fájáról”.³² — Különben is nem lehet megérteni a hun-avarkori településrend számos vonását, ha nem vesszük figyelembe a kultikus hn-adással kapcsolatos dolgokat. A Karancs és a Medves vidéke a palócok szent helyei közé tartozott. Környékük tele van szuómi nevekkal, például Mátraszelétől északra a **Kaira** patak — f. **koira** 'kutya, eb' — **Zabar** stb. Azt, hogy itt valóban kultikus hely volt, a

Sajó és a Rima neve bizonyítja. A rossz szellemet ugyanis keletről érkezőnek vélték. A **Sajó** folyó nevében, amely vizünk a Mátrától és Bükkötől északra nagyjából nyugat-keleti irányban folyik, a csaknem minden finnugor nyelvben meglévő **sal** 'fényes, csillogó' szó rejlik. Ha a Mátra Bánréve fölötti nyulványairól a Rima és a Sajó torkolata felé tekintünk, a két folyót egyforma bővizűnek látjuk, de úgy, hogy a tulajdonképpeni főfolyónak a nyugatról kelet felé folyó Rima tűnik fel, mert az folytatódik továbbra is ugyanabba az irányban törés nélkül. A Sajó nevet, mégis az északról becsatlakozó víz viseli. Ennek az az oka, hogy a Rima folyónév a csúnyát, piszkosat, utálatost jelentő **rum** szó származéka — amit az is igazol, hogy a magyar **rima**, szó nőre alkalmazva, nagyon aljast jelent — és pontosan ellentéte a Sajó szépen csillogót, tisztavízűt jelentő nevének, pedig a Rima semmivel sem zavarosabb, mint a Sajó. A névadás oka az volt, hogy a keletről jövő, kalandozni vágyó rossz szellem ne menjen be a kultikus helyek közelébe vezető Rima völgyébe hanem térjen ki északra a szép, tiszta nevet viselő Sajó futását követve, hogy északi jéghideg hónapja minél előbb visszatérjen.

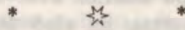
Könyvemnek ebben a fejezetében kívánok bővebben foglalkozni a mongol hn-ekkel. Ezek Közép és Nyugat-Európa számos avar telepítésű területén megtalálhatók. Itt is az irányt stb. jelző nevek voltak az első útmutatóim. A **Kassa** és **Kászony** hn-eink valamitől, ez esetben folyótól nyugatra eső települést, illetve területet jelentenek. Az **Alag**, **Alcsi**, **Anda**, **Aracsa**, **Asa**, **Bár**, **Bárna**, **Bodajk**, **Bajót**, **Bojt**, **Bakta**, még a **Balá**-k közül is néhány, a **Várkony**, **Bárkány**, **Barok**, **Vilke**, **Csáka**, **Csölle**, **Tokaj**, **Odora**, **Odorin**, **Zsira**, **Tobuka**, **Tubuka**, **Doboka**, **Takta** hn-eink, hogy csak egy kis töredékét soroljam fel, mind mongol eredetűek, illetve elsősorban csakis ilyen eredetűek lehetnek, mert a településbokrokban előforduló mongol méltóságnevek — **Kán**, **Kattuny**, **Szécsény**, **Baján**, **Bátor** — és családi birtokkapcsolatokat jelentő nevek — **Eke**, **Görgény**, **Beke** stb. — ennek valóságát igazolja.

A mongol eredetű hn-ek nagy száma a német és francia nyelvterületen, egyik legfőbb bizonyítéka az avar frank uralkodók általi szétszórásának. Ez és a magyar nyelvterületi hn anyagban való előfordulásuk önálló, könyvemnek beillő tanulmány, aminek elkészítését — ha erőm és időm engedi — szintén tervbevettem, hogy ezt az eddig figyelemre nem méltatott kérdést is kellő megvilágításba helyezzem.

A mongol hn-ekhez hasonlóan a barszil török hn-ek is szépszámmal jelennek meg az ő **bolgár**-t jelentő **nándor** nevükkel együtt az egykori frank birodalom területén. Sorsuk ugyanaz volt az eddigi irodalomban, mint a nyugatra került mongol hn-eké.

A barszil törökökkel áll kapcsolatban a szláv eredetű **palóc** népnév is.²³ A '**palóc**' szóban rejtlő 'szőke, fakó' elnevezés szorosan összefügg az avar települési területen 670 vagy 678 táján megjelenő bolgár-törökök nép-, illetve törzsnevével, és az ebből képzett **Bercel**, **Barca**, **Barcaság**, stb. hn-ekkel. Ez a szó maradt fenn a gömöri palócok, a **barkó**-k és **Brassó** város nevében is. A **barszil** népnév jelentése 'szürke' vagyis 'fakó, szőke, ősz' is.³⁴ — Hogy ez a jelentés valóban közismert volt a szlávok körében és hogy a ns nyelvet beszélők is így értelmezték a bolgár-török barszilok nevének jelentését, azt a **Harac**, **Harnóc**, **Harmos** hn-eink és a **Harmata** családnevek is igazolják. A ns + **harma** ugyanis 'szürke' esetleg 'ősz' jelentéssel is bír és ez esetben a magyar **Őszöd** hn-ekről is feltételezhető, hogy azok a barszilok, azaz magyarul a **bercel**-ek nevének fordításai.

Igazolja a barszilok ns nyelven **harmá**-t jelentő nevét a következő földrajzi tény is: Rimaszéccsel szemben — a **szécs** a mongol **szecsen** 'okos' méltóság, illetve kultikus név töve — a Rima déli partján fekszik a **magyar** törzsnevet őrző **Jene** falu. Itt a honfoglaláskor egy magyar, „avar” településbokrót ellenőrző katonai egység szállt meg. Mégpedig bolgár-török, azaz barszil mongol és szuómi települések közé. Jenével kelet felől ugyanis **Nándor** puszta határos, nyugatról pedig **Harmac** falu. A Harmac faluban élőknek azok a finnugorok adták ezt a nevet, akiknek emlékét a Harmaccal nyugat felől határos **Ugora** hegy őrizte meg, amelynek nyugati oldalán a szuómi méltóságnevet viselő **Darnya** falu (tarna-darna stb.) fekszik. Azt, hogy ezen a területen valóban éltek bolgár-törökök — Csallány Dezső szíves szóbeli közlés alapján, nemcsak a régészeti leletekből — hanem abból is kikövetkeztethetem, hogy a közelben fekszik **Bolgarom** falu és ,hogy a füleki Remete hegy régi neve **Bolgár** hegy volt. — A palóc népnév tehát nem más, mint a bolgár-törökök barszil népnevének szláv eredetű fordítása, amit azért kapott a palócság, mert az itt lakó szlávok szemében ez a népelem volt a vidék legjellemzőbb lakossága. Ezt az is igazolja, hogy a bolgár-török eredetre visszavezethető rovásírást a Karancs vidékén — Bél Mátyás állítása szerint — még a XVIII. század elején is használták, sőt egész hasszú szövegeket, templomi prédikációkat és énekeket is leírtak vele a hozzáértők.

Könyvem hatodik részében a frank hadjáratok idejében bekövetkezett változásokkal foglalkozom. A ns hn-anyagot ugyanis ma nagyjából azon a helyen találjuk, ahol a VIII. és IX. század fordulóján helyezkedett el, illetve ahová kirajzottak vagy kitelepítettek a hun-avar településrendben betöltött szerepük következtében. Ez a terület lényegesen nagyobb kiterjedésű, mint amilyenre Csallány Dezső rendkívül gazdag avar-leletanyag térképéből következtethetnénk.³⁵ Megállapítom, hogy az avar birodalom középpontjában elhelyezkedő magyar nyelvterületen található hun-avarkori településrend hn-bokrai is magukon viselik a frank előnyomulások következményeit. Így például a legszebb és legszabályosabb „avar-gyűrűk” egyike, a Szombathely környéki is. A keletieknél ez a hatás már kevésbé érvényesül, de feltűnik köreikben a keresztény jellegű kultikus hn-adás és még számos olyan vonás, ami már későbbi korokkal hozható kapcsolatba. Ilyen például a hn-ek személynévvé való átalakulása, ami már a magyar krónikás és okleveles anyagokból igazolható és eleinte a kultikus hn-ekkel, majd pedig a beolvadás következtében eltűnő jelentésbeli értelem halványodásával a többi birtokot jelölő és egyéb szavakra is kiterjed. — Ennek a fejezetnek körében tárgyalom az egyes településbokrok térbeli elhelyezkedését és pontos adatait ami, rendkívül sok vonatkozású térképanyag segítségével oldható csak meg.

Igen fontos szerepük van ebben a korban, részben már a mongol benyomulás előtt, a szlávoknak is a hun-avar gyűrűn belüli hn adásban és hn módosításban. Ezt a szerepet elsősorban, vitűt és a későbbi hn-ekkel való összetévesztést elkerülő módon, a latin nyelvterületre történt kényszertelepítések hn bokrai alapján lehet megállapítani. — Így derül ki, hogy a bizánci császárok által telepített délitáliai hun-avar településrendet eláruló hn-bokrokban is előforduló **Prága**, azaz **Praga** hn-ek a szuómi **para** — **pere** 'szolga, cseléd' szónak a származékai. — V. ö. **Parád** hn-ünkkel, amely **Kanázs**, azaz **kenéz** vártól tekintve balkéz felé mint a szolgáló népek települése szerepel a jobb ági **Bodony**-nal, a szabadok bolgár török nevet viselő településével szemben. A szláv méltóságnevekkel kapcsolatban derül ki az is,

hogy szláv hatást kell keresnünk az avar településrenden belül ott, ahol a jobb- és balágiságot arccal a folyó forrása felé fordulás alapján lehet meghatározni. A **praga** szóban rejlő **parag** aminek magashangú változata a **Pereg**, mélyhangú változata pedig a **Paraga** magyar nyelvterületi hn-einkben maradt fenn, ns hn-képzős szó és a szabadok településeivel szemben a szolganépek települése. Ez a helyzet Prága város esetében is. Ott a szláv nyelvű és a Hradzinban székelő fejedelemnek vagy az ottani hun-avar településrend vezetőjének szuómi szolgálonépei laktak s eredetileg **paraga** nevet viselő településen.

A hun-avar települési rendben különböző, szövetségi vagy alávetett viszonyban elhelyezkedő szlávok a frank uralkodók szemében épp úgy „avarok” voltak, mint a szuómiak, törökök vagy a mongolok és a többi néptörzsek. Igazolja ezt, hogy latin nyelvterületre is a többiekkel együtt telepítették át őket. Az egyik igen jelentős szláv lakossággal rendelkező településbokrót a francia és olasz határon emelkedő Graji Alpok — as †**raja** — **raj**; f. **raja** határ, szláv **kraj** 'határ' — azaz a „Határ Alpok” keleti lejtőin telepítették le, a Dora Ripariától északra és a Dora Balteától — mindkettő ps folyónév — nyugatra, illetve délre. Itt a három **Stura** nevű folyócska folyócska völgyében ps hn-ekre ns és szláv h-nek települtek. A déli Stura folyócskától északra emelkedik az „avar” népnevet őrző 3075 m magas Torre d' **Ovarda** és ettől keletre a 2981 m magas Monte **Ciorneva**, aminek szláv „sötét”-et, „feketé”-t jelentő származását a hegy északkeleti lábánál fekvő kis alpesi tó, a Lago **Scuro** olasz neve is bizonyítja. Ez a fordításos hn igazolja egyrészt azt, hogy az itt élt ps-ak már rég beolvadtak a latinokba és csak néhány hn-ük maradt fenn, továbbá azt is, hogy az olasz név adói, és a betelepített szlávok még értették egymást, tehát a frank királyok korabeli telepítés is igazolható.

A szlávokon kívül természetesen az „avarok” egyéb népeinek jelenléte is igazolható a hazánktól nyugatra eső területeken. A mordvinok népi nevei közül pl. a Jena melletti Pösznecktől délre, egymással határos falvak nevében fordul elő **Schmorda** alakban a **morda** és **Moxa** alakban a moksa, ami azt jelenti, hogy az idegenek Morda, saját maguk pedig a saját Moksa nevet adták az eredetileg egy egész képező területnek. Még nagyon sok ilyen példát fel tudok hozni és ezek mindegyike „avar” vagy ns nevek bokraiban fordulnak elő az idegen nyelvterületeken.

A ns hn-ek és a hun-avarkori településrend ismeretében sok eddig homályos vagy egyáltalán nem ismert történelmi tényre is fény derül. Ilyen maga a frank királyok avar-telepítése is, amit a fenti segítséggel pontosan térbelileg is el tudunk helyezni. Ilyen például az avar díszítő elemeknek a románkori építészeti emlékeken a távoli francia területen való előfordulása, amiről Györffy Dezső salgótarjáni tanár igen értékes, sajnos még mindig kéziratban fekvő munkájában számol be, és aminek eredményei még így is bekerültek a muzeológiai irodalomba.³⁶ Györffy Dezső eredményei — amikre évekkel ezelőtt tanulmányom ismerete nélkül jutott — köbevéselt dokumentumokkal is igazolják a francia és egyéb nyugati nyelvterületre került „avarok” jelenlétét.

Különösen francia területen képeznek az „avar” települések szabályos alakot. Körök és koncentrikus körök alakjában, sokszor száz kilométeres átmérőjű gyűrűkben, a tengerparton pedig félkörökben vannak elszórva a ns, a török, a mongol, a honfoglalás előtti magyar és a szláv eredetű hn-ek. Ezek segítségével több ps, tehát igen ősi hn maradványát is fel lehet ismerni a magas hegységek vidékén,

A bizánci császárok „avar” telepítéseire igen jellemzőek a néhány kisázsiai és afrikai hn bokor, amelyek hn anyaga azonos a francia és német nyelvterületeikkel. Például a mai Tunézia és Algír határvidékén is volt egy nagy avar telepítés. Időbelileg az arab **Sussa**, a francia **Sousse** és az olasz **Susa** — f. *susi* 'farkas' — város nevének megjelenési idejéből tudok következtetést odakerülésükre levonni. A várost a rómaiak Hadrumentumnak nevezték és főncai eredettel bír. Később az igen termékeny vidéken való fekvése miatt a Colonia Concordia Ulpia Trajana Augusta **Frugifera** Hadrumentia nevet kapta. A jelenlegi Susa neve a VIII. században keletkezett.³⁷ A minden további magyarázat helyett felsorolom az ott előforduló hn-ek néhányát: folyónevek; Itel, Athar, Mokta, településnevek; Blida, Tiza (a hegyek közt, nehezen megközelíthető helyen), Rapta (patak partján), Zana, Batna, Kelibia, Maktar, Salakta, Zaghouna, Thala, Teboursouk, Béja, Randon, Berresof, Wessan, Redeyef, Tatahouine, Graiba, Tebessa, Khenchela, Barnis, Chegga, Berryan, Bou-Saada stb.; hegynevek Gouraya, Gucla, Kriane, Marmoucha, Mouzaia stb. Ezeket még részletesebben térképeken még többel ki lehetne egészíteni, de a fenti szóalakok — ha a Malta szigetén lévő Zabbar-t is figyelembe vesszük, valamint azt, hogy arabból franciásított alakban szerepelnek — kapcsolatba hozhatók a hun-avar települési renden belüli ns, török, mongol, szláv stb. szavakkal.

Ugyancsak a bizánci császárok egyik „avar„ telepítésének emlékét őrzi a kisázsiai partok közelében lévő **Kekawa** szigetecske a Fineka öbölben. A szuómi **+kokova** — **+kakava** — f. *kokoava* 'gyűjtő, egyesítő, egybefogó, összeszedő — mind a három nyelvi korszak hn-el közt előforduló szó és hol 'gyűjtőhelyet', hol 'olyan helyet, ahová valamit összegyűjtenek', hol pedig 'gyülekezőhely'-et jelent, ahogy azt a térbeli viszonyokból a számos ilyen alpesi, kárpáti és egyéb helyen előforduló hn-ekből lehet következtetni. A **Fineka** — v. ö. a magyar **Finke** hn-ekkel — kis **finn** öbölt jelent és a **Kekawa** sziget vagy halászhajók, vagy hajósok — hihető, hogy esetleg parti kereskedők vagy kalózok — gyülekező helye volt.

A nem magyar nyelvterületen előforduló „hazai” hn-ek tehát zömmel hun-avar-kori eredettel bírnak. A legtöbb esetben véletlen, hogy körünkben ps vagy as eredetű hn-ek is előfordulnak, mert ezek az ősi névadók már a legtöbb helyen az „avarok” odakerülése idejében rég beolvadtak a környező lakosságba. Ha ez nem így lett volna, akkor a továbbélő ps és as hn-ek ns ragot vagy képzőt kaptak volna és nem maradtak volna meg a nem szuómi „avarok„ területén csak szuómiak által értett, mások számára értelmetlen, de módosíthatatlan eredeti alakjukban. Ezek a ps hn-ek egyúttal azt is bizonyítják, hogy kialakulóban volt egy ns, török, mongol, szláv, magyar és mordvin elemekből összetevődő „avar” nyelv, amely ugyan egy csöppet sem balti-finn vagy török, vagy szláv, vagy mongol jellegzetességű, de a felcserélt képzők és a tudatosan változtatott magas és mélyhangú szavak használata következtében még igen vegyes állapotot felmutató nyelv volt. Az „avarok” a többnyelvűség határát már átlépték és egységes nyelv kialakulása vette nálunk kezdetét.

Könyvem hetedik részében a honfoglalás előtti magyar településekkel foglalkozom. — Beigazolom azt, hogy középkori krónikáink és a székely néphagyomány nem tévedtek, amikor a 896. évi magyar honfoglalást a második honfoglalásnak tekintették. — Állításaimat a szláv, német, francia, angol, holland, dán és egyéb nyelvterületi adatokkal igazolom, tehát olyan területekkel, ahová az „avarok” valamilyen okból kifolyólag elkerültek. Az ott szerzett településrendi hn anyag alapján a

magyar nyelvterületi hn anyag körében is meg tudtam állapítani a honfoglalás előtti magyar településeket, illetve honfoglalás előtti magyar és honfoglalás előtti magyarokra vonatkozó névadásokat.

A honfoglalás előtti magyarok népi neve **magor** — **meger** és **mogor** volt. Eddigi megállapításaim szerint a hun-avarkori településrenden belül sehol sem neveztek őket **ugor**-oknak, kivéve a cseh nyelvterületet, ahol **uher** alakban, és az angolszászt, ahol **ongar** alakban maradt fenn a nevük. Viszont mindenütt magyarokat jelentenek a **székely** népnévvel kapcsolatba hozható hn-ek, de ezek már mordvin, de legtöbb esetben az elemekkel **kevert** települések, a tulajdonképpeni Székelyföldön pedig sok török és mongol elemet is tartalmaztak. Ezek a hn-ek nyugaton **sekul**, **sekül**, **sikul**, **cikul**, **cikol**, **cikker** stb. alakokban maradtak fenn és magyarok voltuk több hn-i és térbeli kapcsolatból következtethető.

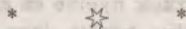
Például Klagenfurttól nyugatra a Wörtersee-től északra van **Hadanig** falu. Ha itt a tó felé fordulunk, akkor jobb ágon **Kerschdorf**-ot, bal ágon **Sekul**-t találjuk. Ez itt az a hadrendi elhelyezkedés, ami az összes törökhadrendű népeknél általános volt és a hun-avar településrendben is előfordul, mint egyik alapvető településrendi változat. Ebben a hadrendben a fejedelmi hadtól jobbra ugyanannyi had foglal helyet, mint balra és éppen ezen az alapon állítható, hogy a Konstantinosz Porfirogenetosz általi magyar törzsnév felsorolás hadrendi felsorolás és hogy a fejedelmi törzs a központi elhelyezkedésű **Tarján** törzs volt valamikor.³⁸

— A **Hadanig** hn a magyar **hadnagy** szó honfoglalás előtti **hada**+**nig** változata. Ez a **nig**, **nik**, **nek**, **neg**, **nag**, **nak** változatokban megjelenő 'nagy'-ot, 'csapatparancsnok'-ot jelentő szó — pl. Fegyvernek hn-ünkben — valaminek, vagy valakinek a vezetőjét jelenti és a honfoglalás utáni nyelvben képzővé is átalakult. A **Kerschdorf** nevében rejlő **ker**+**s** hn-képzős szó, amiben az **-s** a német **dorf**-fal egyenértékű jelentésű szuómi képző, a **ker** pedig a **gar**, **ger**, alakban is nagyon sokszor — például a **Kremstől** északra fekvő **sallapulikai** településgyűrűben **Gars** és **Gers** — megjelenő — 'had, törzs, csapat' jelentésű szuómi szó. Ennek a mai észtl nyelvben a **karl** 'nyáj, gulya; csapat, sereg', a **kere** 'törzs, test' és a **kera** 'gombolyag, gömb' szavak megfelelői és, véleményem szerint, a magyar **Kér** törzsnév is ebből az ősi finnugor szóból származik. — **Kerschdorf** neve tehát egy ns néven nevezett magyar hadnak a neve, aminek magyar voltára a magyar **hadanig** hadnagyi névből következtethetünk. A **Sekul** hn **székely** jelentésére már az előzők során kitértem.

Azt, hogy a szuómiak és a honfoglalás előtti magyarok együttéltek és hogy értették egymás nyelvét nagyon szépen igazolja a Hohern Tauern Grosz Venediger csoportjának déli lejtőin, az Isel folyó, a Virgental nevű völgyében elhelyezkedő hn-bokor. Itt van például a Bichl és Präraten feletti, 1800—2000 m magasságban elterülő **Sajat-Mähder** hegyoldal. A **Sajat** jelentése teljesen fedi a magyar **saját**, a **Mähder** pedig a finn **meidän** 'mienk' szó jelentését. Vagyis a hegyoldalt a magyarok és szuómiak a valaki saját használatára elkülönített területnek tekintették, a **Wallhorn** falu nevében rejlő **+vall** 'falú' **Wallhorner-Mähder** nevű területével együtt, amit a **Sajat-Mähder**től a **Timmel-Bach**, azaz a 'sebes' — f. **temata** 'ránt, ragad, tép, kap, szakít, sodor' — gleccser patak völgye választ el. A saját földterület elkülönítését nyilván az indokolta, hogy a **Wallhorner-Mähder**-től keletre, **Budam** fölött — ami ebben a ns korban már személynév is, és **-m** kicsinyítő képzővel van ellátva — nyílászás útján osztották a földeket, amit a két **Null** völgy neve igazol. Az elkülönített terület nyilván a településcsoport vezető nemzetségének a birtoka volt.³⁹

vonatkozik. A honfoglaláskori települést gazdag térképanyaggal is illusztrálom.

A befejező kilencedik részben a szuómi nyelv három korszakának szókincsével foglalkozom. Szószedetet állítok össze, aminek segítségével kulcsot igyekszem adni az érdeklődők kezébe a további kutatásokhoz. Külön szándékozom foglalkozni az „avar” szavakkal is. — Jelenleg ugyanis abban a kellemetlen helyzetben vagyok, hogy a fenti szókincs és nyelvtani következtetések birtokában egyelőre csak magam vagyok és így a kutatók számára kutatásaim ellenőrzése igen nehéz. Azt például, hogy az avar-korban **círki** 'szép, kedves, kellemes', **takó** 'kovács' **natkó** 'püpos' **valkó** 'fehér' jelentéssel bírt stb., hiába mondom és állítom, ha azt nyelvészeti leveletésekkel és térbeli adatokkal nem igazolom. Éppen ezért ez a rész is térkép-anyagot és a térbeli viszonyokat hozza fel egyik alapvető bizonyásgúl.

A fenti hosszúra sikerült beszámoló nagyon rövid abból a szempontból, hogy elgondolásaimat részletekbe menően ismertesse és tulajdonképpen csak egy alap-gondolatot kívánt néhány — talán nem is eléggé kimerítően megmagyarázott — adat segítségével némileg tisztáni. A szakemberek — ha az előzetes beszámólót elolvassák — föltétlenül felismerik a gondolat újszerűségét és azt a vezérfonalat, aminek segítségével a saját munkaterületükön állításaimat ellenőrizni és kiegészíteni tudják. Külön kéréssel fordulok finnugor nyelvészeink felé, hogy a fenti területek hn anyagát vegyék beható vizsgálat alá, de magyar családneveket is, mert azok a szuómiak nagyrányú, népünkbe való beolvadásról tesznek tanúságot. A Cakó, Szakó (Kövér), a Harmatta (Szürke, ősz), az Omaszta (Birtokos), stb. családneveink — amiknek gazdag választéka található meg akár a budapesti telefonkönyvben is — a jégkorszak utáni idők óta itt élt népnek. fényes bizonyítékai ennek az ősi. egész

Kétségtelen, hogy már maga a beszámoló is csaknem minden eddigi nyelvészeti és településföldrajzi eredménnyel szöges ellentétben áll. Ez annak tulajdonítható, hogy nemcsak a filológiai, hanem földrajzi módszereket is alkalmaztam és ezek sok esetben erősebbeknek bizonyultak mint a merőben nyelvészetiéek. Ezért is, meg azért is, hogy a szuómi nyelv és a szuómiak szerepének kutatását tulajdonképpen csak ezzel a beszámolóval veszi kezdetét és az ilyen kutatás nem egy ember feladata, hanem a tudósok összeségéé. Ismételten felhívom a figyelmet, arra, hogy készülő művemet, valamint az esetleg előrebocsátandó és többek által kért részlettanulmányokat is csak **munkahipotézisnek**, egy munkahipotézis részeinek tekintsék. — Számomra az lenne egyelőre a legnagyobb eredmény, ha finnugor nyelvészeink felfigyelnének vázlatomra és már művem végleges elkészülte előtt megindítanák a kutatásokat a jelzett területeken, amihez — azt szeretném hinni — kulcsot adtam a kezükbe az eddigi rejtve maradt záruk felnyitásához.

JEGYZETEK

¹ Az esetben, ha a szavak mind a három korban azonosak, vagy pontos kor-meghatározásuk számomra lehetetlen volt, a **szuómi** megjelölést használok, ami **szom** — **szum**, **szam** — **szem**, **som** — **sum**, **sam** — **sem** alakokban mint a szuómiak egyik neve a legkülönbözőbb nyelvterületi helynevekben is előfordul. Cikkemben, nyomdatechnikai okokból, nem tudom minden vonatkozásban alkalmazni a pontos nyelvészeti jelöléseket, amiért a hozzáértők elnézését kérem. — Idézeteimben csak a legszükségesebb művekre hivatkozom.

² Hajdu Péter: Finnugor népek és nyelvek. Budapest, 1962. — 226, 323-324 l. ,

³ Jalmari Jaakkola: A finnek története (Suomen historian ääriiviivat) Budapest, é. n. (1942 — 8. l.

- ⁶ Hajdu Péter, i. m. 294-295. l.
- ⁷ Hajdu Péter, i. m. 286. l.
- ⁸ Összes magyarországi helynévi adataim újkori alakját „A magyar korona országai helynévgyűjtője, Budapest, 1877” c. mű alapján közlöm.
- ⁹ V. ö. Erdélyi László: A tihanyi apátság története. I. (A pannonhalmi Szent Benedek története, X.), Budapest 1908—11. 489. és 912. l.
- ¹⁰ Devoto, Giacomo: Storia della lingua di Roma. (Storia di Roma, XXIII), Bologna, 1940—46 l.
- ¹¹ A kereskedelmi kapcsolatok közül azonban a legfontosabb a borostyánkő etruszk kereskedők általi átvétele, mert ez teremtett állandó kapcsolatot a balti népek és ő közöttük. Lehet, hogy az etruszkok nyelve és a balti nyelvek között, helyesebben egyes etruszi népcsoportok nyelve között, igen szoros volt a kapcsolat.
- ¹² Devoto, i. m. 42. l.
- ¹³ Zingarelli, Nicola: Vocabolario della lingua Italiana, Milano, 1930.
- ¹⁴ Campanini — Carboni: Vocabolario Latino-Italiano e Italiano-Latino, Torino, 1935.
- ¹⁵ Bertarelli, L. V.: Italia Meridionale, III. (Guida d' Italia del Touring Club Italiano) Milano, 1928, — 584-585. l.
- ¹⁶ Uo. 536. l.
- ¹⁷ Uo. 591. l.
- ¹⁸ Természetesen a szuómiaknak volt még más, a szikulnál általánosabban elterjedt saját nevük is, amire az 1. sz. jegyzetben már rámutattam. — Abban teljesen igaza van Moór Elemérnek, — A nyelvtudomány, mint az ós és néptörténet forrástudománya, Budapest, 1963, — 69. l. — hogy a szicíliai szikulok neve nem hozható kapcsolatba a székelyek nevével, de a fenti, általam tisztázottnak vélt felfogás, mind a két elnevezés szuómi nyelvi eredetének bizonyítéka.
- ¹⁹ Hakulinen, Lauri: A finn nyelv jellemzése. — Magyar nyelvjárások, IV. Budapest, 1957. — főleg 91. l.
- ²⁰ Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925—1929. — 384—385. l. — Holub József: Zala megye középkori vízrajza. Zalaegerszeg, 1963. — 29. l.
- ²¹ A. Kövesl Magda: Az Ómagyar Mária-siralom **uallalal** szavának értelmezése. — Magyar Nyelvjárások, III. Budapest, 1956. — főleg 142—143. l.
- ²² Melich János i. m. 384—386. l.
- ²³ Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Budapest 1960. — főleg a 112—151. l. említi fel a földközösségre vonatkozó, a különböző európai nyelvekből származó középkori szakkifejezéseket, amik — megállapításom szerint — térképeinken nagyon sok helyen hn-ek alakjában találhatók meg.
- ²⁴ Így például a németországi Saale völgyében eddig a keltákat tekintették a sóbányászat elkezdőinek és velük hozták kapcsolatba a „Fürstin von Trotha” névvel jelölt híres gazdag sírt és annak leleteit. A sírlelet nem kelta volta beigazolódott, és más, a keltáknál korábbi nép körébe való tartozása derült ki. — Véleményem szerint a „trothai fejedelemasszony” paleoszuómi volt. — V. ö. Mrusek, Hans— Joachim: Halle/Saale, Leipzig, 1964. — 18—18. l. és a mű bő irodalomjegyzékét.
- ²⁵ A szatagárokra vonatkozó adatokat Szász Béla: A hunok története, Attila nagykirály. Budapest, 1942 c. műve 33., 161., 180., 424—430., 434. és 442—443. l. alapján állítottam össze. — Jordanens: A gótok eredete és tettei c. műve Bokor János fordításában, a Gombos Albin által szerkesztett Középkori Krónikások sorozatban — Brassó, 1904 — is megjelent.

- ²⁴ Horváth Pál, i. m. 130—131. l.
- ²⁵ Devoto, i. m. 41. l.
- ²⁶ László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. — főleg a 221—22. l. 215—218 és a
- ²⁷ Melich János, i. m. 366. l. talán régi törzsnévnek vélte Ság hn-einket. Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről stb. c. művében — Budapest, 1959. 27. l. — „relytélyesnek” nevezi a Ság hneinket.
- ²⁸ Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1963. — 109. l.
- ²⁹ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. Budapest, 1963. — 94. l. a két Inácsra vonatkozóan. — Uő. előbb idézett művében a bő szavunk méltóságnev voltát is tisztázza — 25—25. l. — ami igaz, de ez a méltóságnev már a hun—avarkorban is megvolt ugyanebben a formában.
- ³⁰ Dienes István: A karancslapújtói honfoglaláskori öv és mordvinföldi hasonmása. Archeológiai Értesítő. 91. évf. 1964. 1. sz. — 18—39. l.
- ³¹ Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről c. im. 5. l. és mellette a nemzetségfői genusok címereit feltüntető tábla.
- ³² Szentmihályi Imre: A göcseji nép eredethagyománya. Budapest, 1958. — a mű 23. oldalán közli a mondavidék térképét is.
- ³³ A palóc név eredetére vonatkozó eddigi kutatások rövid, de minden tudományos igényt kielégítő összefoglalását adja Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I. l. Budapest, 1955. 378—379. l.
- ³⁴ Györffy György i. m. 63. és 65. l. és irodalmát „Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza” c. i. m. 821. l. 7. jegyzetében.
- ³⁵ Csallány Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956. c. mű helynévadatai és térképe.
- ³⁶ László Gyula: Az avarok hazánkban, 2—3. l. Rotaprintes kiadvány, é. n.
- ³⁷ Baedeker, Karl: Das Mittelmeer. Leipzig, 1909. — 384. l.
- ³⁸ László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete c. mű 230. l.
- ³⁹ László Gyula szíves szóbeli közléséből tudom, hogy az egyik Pécssett élő kutatónk — Zsolt Zsigmond — a **Buda** hn-einket és személyneveinket méltóságnevből származónak véli. Felfogása, a honfoglalást megelőző idők tekintetében, helytálló lehet, mert a hn-ekből személynevek és méltóságot viselő személyek nevei is alakultak. Ezek a méltóságot viselő személyek saját nevükkel is jelölték birtokaikat és ezek a személynevek, a térbeli viszonyaikat tekintve, méltóságnevként viselkednek. Személynevből ritkán alakult ugyan méltóságnev, de mégis alakult, ha csak a **császár** és **király** szavunkra, illetve azok eredetére gondolunk, amik személynévi eredete biztosra vehető. Hasonló folyamat az eredetileg egészen más jelentő — l. az itáliai térképanyagot pl. — Buda hn-nel, illetve személynévvel kapcsolatban is előfordulhatott.
- ⁴⁰ Hajdú Péter; i, m. — 88—89. l.
- ⁴¹ Darnay (Dornyai) Béla: A nógrádmegyei Kazár helynevei. Keszthely, 1944. 7—8. lapon közli Szabó István Pesty Frigyes számára írt jelentését.
- ⁴² Kérem olvasóimat, hogy szíveskedjenek észrevételeiket elgondolásaimmal kapcsolatban tudomásomra hozni. Ehhez a szokatlan módhoz folyamodni az késztet, hogy megjegyzéseiket tudomásul véve, a szerintem nagyfotosságú kérdést más tanulmányaimban alaposabban, észrevételeikre is kitérve dolgozhattam fel.
- Címem: Salgótarján, Nógrád megyei munkásmozgalmi múzeum.